

אֵלֵינוּ יְדָרִים שְׁאֵדָם אֹכֵל פְּרוּתֵיהֶם בְּעוֹלָם הָזֶה וְהִסְתַּר מִפְּנֵי לֵךְ שְׁלֹם הַכַּף
וְתִלְמוּד תּוֹרָה בְּנֶגֶד בָּלֵם

לזכר ולעילוי נשמת רבי יהושע השי"ר ריוזמן ז"ל, נלב"ע י' בטבת תשס"ט, תנצ.ב.ה.

בענין

הסתמכות על ד.נ.א.

בהלכות עגונות דיני ממונות ובירורי יוחסין

הסתמכות על ד.נ.א.

בהלכות עגונות דיני ממונות ובירורי יוחסין

א. סוגיית הגמרא במסכת בבא מציעא בדין "סימנים דאורייתא או דרבנן". דברי הפוסקים בהגדרת ג' סוגי סימנים: "גרועים", "בינוניים" ו"מובהקים", ומחלוקת הראשונים מהי מסקנת הסוגיא לדינא.

ב. ההסתמכות על "סימנים מובהקים" - מגדרי "עדות" ו"טביעות עין", או שעדיין הם מדין "סימנים" המועילים מגזירת הכתוב או מסברא.

ג. **צירוף סימנים**. פסק הרמ"א: "אפילו מאה סימנים שאינם מובהקים אינם כלום, ואפילו להצטרף לשאר אומדנות המוכיחות אינם כלום". ונחלקו הפוסקים, האם כוונתו לסימנים **גרועים**, אבל סימנים **בינוניים** מצטרפים לסימן מובהק. או שגם סימנים **בינוניים** אינם מצטרפים.

ד. גדר דין "אומדנא דמוכח" להחזיק או להוציא ממון, באיסורים ובדיני עגונות [משפט שלמה מכח אומדנא או חזקה].

ה. מקומה של "בדיקה מדעית" בקביעת ההלכה.

• • •

בדיקת ד.נ.א. לזיהוי רקמות

ו. ד.נ.א. - עניינו וגדרו, והדיונים ההלכתיים האם ההסתמכות עליו היא מדין "רוב", או מדין "סימן מובהק" הנוצר מצירוף של סימנים, והנפק"מ למעשה. ז. פסקי הלכה בהיתר עגונות שבעליהן נספו באסון "מגדלי התאומים" וזוהו על סמך בדיקות ד.נ.א.

ח. **הסתמכות על בדיקת ד.נ.א.**: בדיני קבורה ואבלות • קביעת ממזרות • דיני ירושה וממונות • בירורי יוחסין וכהונה.

ט. **צירוף סימנים בזיהוי חללים**: על פי תרשימי שיניים, טביעת אצבעות או ד.נ.א.

כז.

מסורת הש"ס
עם הוספות

בו:

אלו מציאות פרק שני בבא מציעא

ת"ש

מסורת הש"ס
על הוספות

הגהות חב"ח

2000-2001 2001-2002 2002-2003

OFFICE OF THE ATTORNEY GENERAL

အမျိုးမျိုး ရေးသားခဲ့ရပါသည်။

קונטרס בעניני היתר עגונות - הקדמת דברים בכללי סימנים

הרב שמואל מרדכי גרסטן
כולל חו"מ ואהע"ז, לייקווד

מאחר והדיונים ההלכתיים מסביב לערכו של זיהוי ע"י דנ"א בהיתר עגונות תלים רבות בגדרי דיני סימנים, ראינו לנכון להקדים מספר ידיעות בחוצות בנושא זה (לא להלכה ולא למעשה):

א. ג' סוגי סימנים

הפוסקים³ קבעו כלל, ששלשה סוגי סימנים יש: סימנים גרועים, סימנים בינוניים (או אמצעים)⁴, וסימנים מובהקים. לכל סוג וסוג, כללים ודינים בפני עצמו.

(א) סימנים גרועים, כגון ארוך או גרץ, או כלים לבנים או שחורים, אינם מועילים אפילו להשבת האבידה, ומכל שכן שאינם מועילים להחזיר גט הנאבד או להכרת המת בחיזר עיגונא; ואף אם נשאת האשה לאחר שנתגרשה בגט הנאבד שהוחזר על פי סימנים גרועים, או שמיתת בעלה הוקבעה על פיהם, הרי זו תצא.

(ב) סימנים בינונים: איבערצאגן איז ב'ש"ס (ב"מ כ"ז ע"ב; גיטין כ"ז ע"ב) און סימנים דארויטאט און סימנים דרבנן, ונפק"מ לאהדורי גט אשה בסימנים⁵, "אי אמרת דארויטאט מהדרינן, ואי אמרת דרבנן, כי עבוד רבנן תקנתא בממונא, אבל באיסורא לא עבוד רבנן תקנתא." ופרש"י בממונא, הפקר ב"ד הפקר.

ועיי"ש בגמרא: "לימא כתנאי, אין מעדיין על השומא, ואלעזר בן מהבאי אומר, מעדיין על השומא. מאי לאו בהא קמפילגי, דתנא קמא סבר סימנין דרבנן, ואלעזר בן מהבאי סבר סימנין דאורייתא. אמר רבא, דכולי עמא סימנין דאורייתא, והכא בשומא מצויה בן גילי קמפילגי וכו'. וביבט אימא, דכולי עמא שומא אינה פשויה לשחיתות לאחר מיתה, וסימנין דרבנן, הכא בשומא סימן מובהק הוא קמפילגי וכו'."

ועוד שם בסוף הסוגיא (כ"ח ע"א): "אלא אמר רב סמנן דאורייתא, דכחיב והיה עמך עד דרוש אתא, אחרו, וכו' תהלה על דעתך ויחננו קורסו שרישנא, ואלו ררשנו את האר, ואז אינו רמא, לאו בסמינן, משום מניה. אמר רב אחי' סמנן דאורייתא, אחי' הא פשיט ליה סמנן דאורייתא, משום דאיכא למימר דרשנינן." ופרש"י דרשנינן, בעדים. אחי' סימנן דאורייתא, רבוחא נקט, ואפילו אמרנן דאורייתא, אפ"ה עדים גדיפ, דמרפשו וזרעו ועדים יתן לבעל עדים.

ונחלקו הראשונים במסקנת הסוגיא מה היא, אם כסתמא בתרא דרבא שסימנים דאורייתא, ואם כן כן הלכה, או שמא שוברו בצדו מהתאמר בהמשך, "א"ל סימני דאורייתא...משום דאיכא דלימור כדשנינו", ונשאר הרוב בספק, א"כ, חזונו לתרי האיבעית אימא דתחילת הסוגיא, ויל"ד אם הלכה כלישנא קמא דרבא וסימנים דאורייתא, או כלישנא בתרא דרבא.

ודעת הרי"ף והרא"ש ורוב הפוסקים (עיי' בית יוסף אה"ע ס' י"ז, דף ל"ז ע"א, ובמהדור' מפעל טור השלם, עמ' קכ"ג-קכ"ד) שהאומדן (דבין), שחלקו כלישאר בהרא דרבא. ונרבינו יוחנן כש בשם הרמ"ה (הסבא דבריי בבי", דף ל"ט ע"א) עונאו "כיון דספק הוא, אם איתא טבין שאני מובחן, לא מפיקין לה מבעלה". ובמראות הצוברת ש"ק פ"ז צ"ג מביא תמיהת הפוסקים על הרמ"ה דנימא ספקא דאורייתא לתלמודא, ואם ישיאת תצא. וראא חזו"ת אה"ע ס' כ"ה ע"ק י"ט טעוה סופר נפלה בדבריי הרמ"ה, ונ"ל "אם נישאת טבין שאני מובחן מפיקין לה מבעלה".

ולאידך גיסא, עיין מגיד משנה הל' גזילה ואבידה פ"ג ה"ה שדעת הרמב"ם דסימנים דאורייתא, דקיייל כאת"ל⁶. וכן דעת בה"ג⁷, רא"ה (הובאו דבריו בשמ"ק שם), והגהות מרדכי (כ"מ סי' חכ"ז).

(ג) סימנים מובהקים: דעת רוב הפוסקים⁸ שאף אם סימנים לאו דאורייתא, מ"מ סימנים מובהקים דאורייתא.

ונחלקו הפוסקים בגדר הענין, אם אף סימנים מובהקים אינם יוצאים מכלל סימנים, רק שם"מ מהני, אם מסבא ואם מגוה"כ, וכפי שיבואר, או שמא מדין עדות הוא, ודינו כטביעות עין ממש.

יעיץ במראות הצובאות (בפתחה לס"ד) שכתב וז"ל וראיתי להשיך כה"מ ס"ט
 ק"ץ ס"ק שכתב דאז פדשטן לן כיסמינו מובאקים שהם מן התורה וזה מפתח הסברא
 בלבד, שבודאי ראוי למדוק עליון כח תורה ע"ש, וכן משמע מלשון ה"ר בחזקוני
 (ע"ט ב'). וגם מפרש"י בגיטין (כ"ז ב') שפירש עלה דסימן מובהק דאין עדות ברורה
 מזו, וכן הוא בספר השבט השני שה' הרמב"ן ז"ל שכתב דסימן מובהק לא אצטרק קרא
 ע"ש, וכן הוא ב"ר סי' ז', ע"ל.

ועוד שם במראות הצובאות שמבאר ד"ש עוד טעם לרבות סימנים מובהקים, והוא מגובי"כ ד"חמור דאיתור קרא ללמד שמחזירים חמור בעדי אוכף, וע"כ היינו משום "שהאוכף חשוב סימן מובהק לגוף החמור, והוא רדאי אף שיש לו עדים על האוכף עדיין שולחטפסן קרא החמור אם הוא של, והא אפשר שכאשר האוכף מצאו אחר נשמע על חמור זה, הנה שחזר ואבדו, ועוד דהא יש לחוש לשאול האוכף אם דלא מושלי

3 עיינו הגהות מדרכי ב"מ סוס"י תכ"ו, מ"מ הל' גזילה ואבידה פי"ג ה"ג, וב"ש סי' י"ז ס"ק ע', ועוד.

יש ולפעמים נקראים סימנים בינונים בלשון הש"ס סימנים "מובהקים", כאשר הכוונה שהם יותר מובהקים מסימנים גרועים, דהיינו כ"ז ע"ב, בתה"ד ואנא. וכן קיימת מחלוקת הפוסקים בסימנים "מובהקים" המחזירים בדברי הרמב"ם, אם יורו מובהקים ממש, או בינונים, ולאפוקי מסימנים גרועים. דבר הרמב"ם כדל"ה ט"ז (ה' ט"ז) וז"ל: "אם יורו מובהקים יעברו ואלו יעברו". ועוד.

5 עיין קצוה"ח סי' רנ"ט ס"ק ב' ושו"ת נודע ביהודה קמא אה"ע סי' נ"א שנתקשו מ"ט לא נקט הש"ס נפק"מ להכרח המת, כדי להשיא את אשתו בסימנים, יצו"ש.

6 ויעוּשׁ כֶּסֶף מִשְׁנֵה שְׁמִקְשָׁה שְׁתִּירָה דְּבָרֵי הַמְּגִיד מִשְׁנֵה, מְדַבְּרֵיו בְּהִלֵּי גִירוּשָׁין פִּי"ג הִכְיָא, וְעַע־
דְּבָרֵי הָרַמְבַּם הִל' נַחֲלוֹת פ"ז ה"ג, וְעֵינִי קְצוּהָ"ח ס' רנ"ט ס"ק ב' וְשׁוּרָח מִשְׁכָּנוֹת יַעֲקֹב אה"ע ס' ז'
ה' רַמְשׁוֹר דְּרִינְהִם

7 עיין משכנות יעקב סי' ט' הנ"ל.

8 עיין מראות הצובאות, בפתיחה לסעיף כ"ד.
10 וע"ע לקמן אות ז' בדברי הבית מאיר.

אניש אוכפא, היינו דלא שכיח דמושלי, מ"מ לא ימלט שלא ישאילנו לפעמים באקראי, אלא ע"כ שנים דלא שכיח דמורביי הכי הוה כסימן מובהק אצל הממור". ולברביו ברו, רוצא שמינים מובהקים אינם בגדר אומדנא ולחוכה לעלמות מסבירא, אלא דין בפני"ה הוא זה, ע"ד דין חוקה ודין רוב, שזמכיס לע סמינים מובהקים להחזיק האבידה

אבל ענין שו"ת אינו מורח' ס' ל"ח שכתב דו"ל, וסימנים מובהקים דסמכין עלייהו אפילו אטורא אינו אלל מטעם דעס, שהיי הסימנים מובהקים אין ערות ברייה מהם, כדפריש' י"ז בביטול פדק' כל הדם גבי קדש אורח פולגין, דאם אל' כ' כיון דסימנים אינם אלל מדרבנן, דאמר הכותב בשום מקום לסמך על הסימנים, אם כן סימנים מובהקים דהוו מדאורייתא לכולי' עולם מנא להו, אלל על כרחך לומר דסימנים מובהקים אהם בכלל העדות, וכו', ע"ל.

וע"ע שו"ת נודע ביהודה קמא סי' נ"א שכתב, כל זה העליתי וכו' אבל האמת יורה דרכו דסימן מובהק ביותר חשוב ממש כשביצוע עין, ואין שום חילוק בניהם כו'. ועיין גם בית נאמן (להגאון רבי יצחק אייזיק חבר) סוף חדר י' המסתפק אם סימן מובהק ביותר הוא כעדים ממש, ובהכחשת עדים יהיה דינו כחרי ותרי.

ב. גדר סימן מובהק

והנה גדר טימנים מובהקים, והחילוק ביניהם לבין טימנים אמצעים, לא נתברר כל הצורך, ותלוי באשלי רבובי. והנה הב"ש ס"ק ע"ב כתב וז"ל עיין תשובת משאת בנימין שם, וכתב הכלל הוא, טימן מובהק הוא שלא ימצא רק אחד מאלף והוא דבר דר ומופלג וכד' ¹⁰, ע"ב.

אבל עיינ בית יוסף (ל"ו ע"א, ובמהרה"ו מפעל טור השלם, עמ' קע"ג) שכתב בשם רבינו ירוחם דלא סמיכין אסימנים אפילו מובהקין לעדות אשה, אלא דכבר ברור שאינו נמצא כך בגוף אחר.

ועיין שו"ת רבי אליהו מורח"י (הרא"ם) סי' ל"ז-ל"ח ששו"ת בכונות מ"ש ובינו ירוחם
 "דבר בוורו שאינו נמצא כך בגוף אחר", שדעת רבי דוד בן חייא (שם, סי' ל"ז) היינו
 שלא יתכן באדם אחר כלל. ונחלק עליו הרא"ם (סי' ל"ח, צ"ע ע"ב) שהפירושו בדבריו
 היינו שבוורו דבר כל אדם שלא ימצא סימן לו לשום אדם אחר בעולם, ואע"פ שבמצאות
אפשר הנה חבל.

ד. חילוקים בין סימנים מובהקים למביעות עין

ומכל מקום אף לדברי הרא"ם, נוב"י וכו' שסימנים מובהקים ביותר הרי הם בגדר עדים ושביעות עין, עריוי חלוקים הם במציאות עינים, וכמשי"נ בגילוי מסכת הא"ע סי' ח' אות ג' וז"ל, נקדים לבאר מהו עין הפרש בין עסק בטבעיות עין שהוא ע"פ הכח הפרצוף פנינים, בין ענין עסק סימן ואשר ילארז הן הוא זה, שעסק הכח פניה ע"י פרצוף ידוע שהשינים בין פרצוף של אדם זה ואדם אחר הוא מעט מזהיר, רק מהמחט שנענין טבעיות עין הוא דווקא בידועו ומכירו לשעבר, לכן בהפרש ושנינו קל מכירו כי הוא זה ולא אחר. אבל ענין עדות דע"פ סימנים הוא אף במי שאינו יודעו ומכירו כלל, רק שרואה אותו עכשיו עם סימנים הללו מעיד עליו, אך שצריך להיות משונה זה מרוב שאר בני אדם, אם היסמן אפילו סימן אופצעי עכ"פ הוא משונה בכניו הייחב טובא לעין כל, לאפוקי בטבעיות עין דפרצוף השינוי הוא מוטע, עכ"ל.

מבואר מדבריו דפסוד החילוק בין סימנים לטבע הוא בכך, שבסתם סימנים אין מגיעים לכלל ידיעה בהירה ומוחלטת, משא"כ בטבעיות עין, שאף בהפרש ושינוי קל ביכולתו לומר "כי הוא זה".

ומאריך, ראה ב"ר"ה להגאון רבי איסר זלמן מלצר זצ"ל בקובץ יגדיל תורה (נשת) חרש"ט קונטרס ב' ס' ר') שמחלק בין סימנים לטבעיות עין חילוק איכותי, וז"ל אכן לי נראה חלוק באופן אחר, דוד פשוט דבט"ע הוא עוד אחר מסימנים ואפילו הסימנים היותר טובהקים ואפילו אלף אלפים סימנים אינו שייך לטבע, דעכ"פ סימנים רק ראה מציא, וטב"ע הוא כידור חלקי בלא שום ספק, ומנצח דכל מה שצריך סימנים שבין פירצוהו ולחבריו, כל זה רק סימנים מקריא, ואפשר בעולם להוודמן, אבל טב"ע היא הכרת עצם הדבר שאי אפשר בשום אופן שיודמן כזה וכו', ע"כ. ולדבריו יוצא שאפילו הסימנים המובהקים ביותר לא יצאו מכלל גדר סימנים, לכלל עדות וטבעיות עין, ובהכרח מה שסימנים טובהקים דאורייתא רק כשתלי סימנים אמצעים אינם אלא מדרבנן, היינו אם שמכיר, או מנוה"כ דמחזיק, וכבלי המראות העצובות .

ז. אם סימנים מצטרפים

עין רמ"א סי' י"ז סעי' כ"ד שאפילו מאה סימנים מובהקים אינם כלום, ואפילו
הצטרף לשאר אומדנות המוכיחות אינם כלום, והוא מרבי' הירומות ודקא. אבל עין
ב"ש ס"ק ע"ג שכתב, בשבועות משאת בנימין כתב בשם תשובות מהר"א ודקא סימנים
גרועים לא מהני הצטרף, ולא סימנים אמצעים מצטרפים, ודעי' הצטרף נעשה שיהיה
מובהק ביותר, ובט"ו ס"ק ל' הביא דברי המ"ב בפשיטות, ובח"מ ס"ק נ"ה חולק עליו,
עין כל זה בקונטרס עגונות (סי' ימ"י), ע"ד הביא. ובענין מראות הצבאות ס"ק צ"ח
שמוירץ דבר, ומסיק שצ"ל להקל כוה' י"א לא נמצא שורש דבר מזה בתלמוד וצ"ח
פוסקים, והיסוד שנוב' על דברי הרא"ם מהר"א כבר נהסר ואין לו על מה שסמך.

אבל עיין קצות"ח סי' ס"ה ס"ק י"א שמוכרין מוסגור דב"מ כ' ע"ב דחתיך שטרות מחזירים בסימנים, ולכאורה קשה, והרי מבואר בסוגיין דב"מ כ"ז ע"ב שלמד' סימנים לא דאורייתא לא תיקנו להחזיר אבידה ושרש' בסמנים, וא"כ מאי שנא הך דחתיך של שטרות שמחזירים, אלא ודאי ששאני שהם דאיכא כ' סימנים, הכריכה והמנין, ושני סימנים בינונים מעטרפים לסמן מובהק, ההוא דאורייתא לכו"ה. ועי' בית מוסק' כ"ד פ"ד בנזקה הראיה, ומסיים "ומ"ל לע"ד נראה אחר שכבר מוחלט דעת כל הפוסקים שיש סימן מובהק ביותר שהוא ודאי דאורייתא, והשרשי המ"ב שבכ"ש (ס"ק ע"ב) הכלל שלא ימצא אחר מאלף, א"כ הדבר מבור' לחכמי הדור הם יונקו א' לדעתם הב' סימנים שביחד נמי אי אפשר להימצא ביחד, מאלף, אחר שאחד מהן אונס ארץ אמצעי להצמא, ויכלול לעשות מהו סימן מובהק ביותר, והו' היתר שהכל חלוי בו לע"ד."

משאת

סימן סג

בנימין

על דבר האשה הענוה שמה פעריל בת חגן מוק"ק ברעזאן אשת יצחק אייזיק בר משה, אשר הלכה האשה עם בעלה הנ"ל לדור בעיר אחת מעיר הספר, וכאשר דרו שם הלך בעלה ממנה ולא חזר אליה כי נעלם ולא נודע מקומו איו. והנה עדים מעידים על הריגתו כמו שמבואר בב"ד שהוגבה בעיר שדה לכן בפני החכם הזקן הרב מוהר"ר זעליגמן נר"ו:

ברניא דהאי אתתא עיינתי. ותוכן עדותיה הכנתי. ועל כל צדדים טענתי. בדברי רז"ל כוננתי. ולאיסורא אותה דנתי.

חרא דכל הגוים שהעידו שמצאוהו הרגו לאו מסיחים לפי תומם הם. ובעדותו של כמר יצחק בר יעקב לא נפרש איך הוא יודע שנהרג בעיר וויטשאב יהודי עם נער אחר, אם הוא עצמו ראה ההרוגים או שמע מפי גוים, אך שבסוף דבריו טעם שהיה עצמו לא ראה ההרוגים רק שגוים הגידו לו מההרוגים. ואם כן הוא שמע מהגוים צריכין אנו לידע בבירור אם הגוים היו מסיחים לפי תומם, וכל זמן שאין אנו יודעין בבירור מסתמא לא תלינן במסיה לפי תומנו.

ונחזור לענין ראשון לומר שאם לסמוך על סימנים שבגופו שהעידו הגוים שהיה לו רשע תחת עינו, גם זה לאו כלום הוא משום דנראה דלאו סימן מובהק הוא. **ובאמת** כי דברים אלו צריכין עיון ודקדוק הרבה, כי לא נתבאר כלל בתלמודא איזה סימן חשיב מובהק בהחלט ואיזה סימן חשיב סימן בינוני, והמחברים קמאי ובתראי במקום שהיה להם להאריך ולהורות לנו הדרך שנוכל לסמוך על מה באופן שלא נכשל בחומר איסור אשת איש, ולא גילו לנו רק ברצא ושוב כמגלה טפח ומכסה טפחיים וזה אומר בכך וזה אומר בכך דרך העברה, והמעין בדבריהם לא ימצא נחת רוח להעמיד דבר על בוריו ולצרף באופן שהיה ביניהם הסכמה אחת. ואני הואיל ואתא לידן נימא ביה מלתא באופן שכמעט כל המחברים יעמדו על נכון בהסכמה אחת כאשר אבאר בע"ה.

הרא"ש בתשובה כלל נ"א סי' (ז') כתב דאם אמר סימן מובהק כגון שהיה חסר אחד מאיבריו או יתר ברגליו או שום שינוי באחד מאיבריו סומכין עליו. והטור הביא דבריו בטור א"ה סימן קי"ח. ורבינו ירוחם בנתיב כ"ג חלק ג' [קצו ע"ב] כתב דמספקא לן לפי תרי לישנא דרבא אם סימנים דאורייתא או דרבנן, הלכך לא סמכין אסימנים אפילו מובהקין לעדות אשה אלא בדבר ברור שאינו נמצא כך בגוף אחר. ולכאורה נראה דרבינו ירוחם פליג אהרא"ש,

דאיהו בעי סימן מובהק שלא ימצא באיש אחר, והרא"ש מתיר בחסר אבר או שינוי אבר שזה דאי ימצא גם באיש אחר. אבל מ"מ נראה שאין כוונת רבינו ירוחם על חיסור או יתור אבר שלם, בדזה ליכא מאן דפליג דסימן מובהק וחשיב הוא דמדאורייתא הוא מוס גמור לכל דבר שבעולם, ולא גרע מנקב בגט דחשיב סימן מובהק לכ"ע, ולא מיירי רבינו ירוחם אלא בשינוי אבר. וגם בזה אין רצונו לומר שלא ימצא כלל באיש אחר, שזהו דבר בלתי אפשר לומר מה שנמצא באיש אחד מהאישים שיהא נמנע שימצא כן גם באיש אחר, אלא כוונתו לומר שהסימן שאנו סומכין עליו יהיה זר ומופלג הרבה עד שלא ימצא באיש אחר רק אחד מאלף או אלפים שלא יהא שכיח כלל. וכן כתב בתשובת רבינו אלי' מורחי סימן ל"ח.

ולפי' זה אפשר לומר שרבינו ירוחם לא פליג כלל אדברי הרא"ש, שמה שכתב הרא"ש שסומכין על שינוי שבאבר, לא בשנוי כל דהו מיירי כגון בסימן רושם וכיוצא בו, אלא בשינוי זר ומופלג הרבה מיירי דומיא דחסר אבר או יתר אבר שהוא סימן מובהק שאין למעלה ממנו, שאפילו רבינו ירוחם לא בעי סימן חשוב יותר מחיסור או יתור אבר. וכן משמע מדקדוק לשון הרא"ש שכתב או שום שינוי באחד מאיבריו, דמשמע שהשינוי הוא בגוף האבר שנמצא האבר משונה כגון גבשושית או חרום בחוטם וכו', אבל שינוי בעלמא לא, ומעכשיו דברי הרא"ש ורבינו ירוחם מסכימים לדעת אחד.

והרב מורחי כתב בתשובה סימן ל"ו על אחד שהיה חסר אצבע פלוני מרגלו הפלוני, עוד היה לו סימן אחר שהיה לו סביב ראשו כמין טבעת בלתי שער כלל, וכתב החם שסימן כזה לא נמצא אפילו לאלף אלפים. עוד כתב בתשובה סימן ע"ו באחד שהעידו עליו שמת שהיה שמו עזריאל אשכנזי מקוסטנטינא ואמצע שפתו עליונה היתה מוגבהת עד שהיתה שינוי העליונה נראית משם אפי' בהיות פיו סתומה, ופסק שאשנת מותרת בסימן מובהק כזה אף אם לא היה מעיד על שמו ושם עירו, דשינוי כזה לא נמצא אפילו לאחר מאלף אלפים. ומתוך שתי תשובות אלו משמע בהדיא שלא רצה לסמוך על שום סימן אלא על חסר או יתר אבר או על שינוי גדול שלא שכיח כלל באחד מאלף אלפים. מכל הני רבוותא משמע דלא סמכין אסימנים רק חיסור או יתור אבר או שינוי אבר שהוא זר ומופלג הרבה ולא שכיח כלל אפילו במיעוט דמיעוטא, אבל שינוי שאינו זר ומופלג כמו צלקת ורושם וכיוצא בהם לא סמכין עליהו כלל כיון דשכיחי טובא.

ואל תשגיח בדברי הר"ד דוד כהן ז"ל [שו"ת הרד"ך בית יד חדר א] שכתב הב"י בשמו חז"ל ואפשר נמי דבשומא נמי אם פרט וצמצם השומא שאמר שיש שומא במקום פלוני מאבר פלוני סימן מובהק חשבינן ליה ע"כ, וסימן שומא ודאי לאו הוא ממין סימנים החשובים כפי הכלל אשר כללנו למעלה. הא ודאי לאו מילתא היא, משום דאין אנו מניחין דברי כל הני רבוותא שכתבנו מפני דברים של מהדר"ך דייחדיא הוא. גם אין הוראותיו ודבריו מפורסמים לנו כלל אפי' כאחד מכל הנך רבוותא שזכרנו. ועוד שאין דבריו מחוורים כלל בעיני, דהא רבא הוא דמסיק בפ' בתרא דיבמות [קכ ע"א] ללישנא דסימנים דאורייתא דפלוגתא דת"ק ור"א בן מהבאי בשומא, משום דמר סבר שומא מצויה בכן גילו ומצויה להשתנות לאחר מיתה, ומר סבר שומא אינה מצויה בכן גילו ואינה מצויה להשתנות לאחר מיתה, וידוע הוא דהלכה כת"ק דחייש לכן גילו ולהשתנות לאחר מיתה, וא"כ מה מועיל שפרט וצמצם באבר מקום השומא מ"מ יש לחוש לכן גילו ולהשתנות לאחר מיתה.

אמנם בהג"ה שו"ע בא"ה סי' י"ז סעיף כ"ד כתב וז"ל וה"ה לרושם שבגופו או באחד מאיבריו. ולכאורה היה נראה דקאי על מה שכתב קודם זה וסיים שאם החוטם מעט עמוקה לא הוי סימן מובהק, ועליה כתב דה"ה ברושם דמשמע דאף ברושם לא הוי סימן מובהק. אף שבספר לבוש שחבר הרב מהר"ר מרדכי יפה נר"ו בהג"ה הנ"ל כתב דרושם שבגופו או באחד מאיבריו הוי סימן. ואני יודע מוצא מקום דין זה מאין הוא, וקשה לי לעמוד על דעתו, שהרי כבר הוכחנו בבירור גמור מכל הני רבוותא דלעיל דרושם וצלקת לבדו לאו סימן מובהק הוא. וצריכין אנו לשמוע לדבריהם שרבים הם והם עמודי התורה מפיהן אנו חיים ומימיהם אנו שותים, וחלילה לנו למישרי אשת איש לעלמא אלא בסימן מובהק וחשוב כחומרא דכל הני רבוותא דלעיל שמחמירין. וגם סוגיא דתלמודא מוכח שפיר בפרק בתרא דיבמות דאין להחיר אשת איש לעלמא אלא בסימן חשוב ומובהק ולא בצלקת ורושם שהם סימנים אמצעיים כאשר בארתי למעלה.

ועל כל פנים אני אומר שבנידון דין אין להחיר כלל ע"י רושם זה, מפני שרושם זה שבנידון דין גרוע הוא משאר רושם דעלמא, שכפי אשר שמעתי מפי האשה הענוה עצמה וגם מפי אמו של האיש הנאכד וגם הוא מבואר בהדיא שהרושם הזה בא לו ע"י שמתחילה היה לו שומא באותו מקום ונעקרה השומא ממקום מושבה ונעשה שם במקומה אותו הרושם הקטן ההוא, א"כ לא יהא כח הרושם עדיף משומא דאתי מיניה, י"ה השומא כו"ע ס"ל דלא הוי סימן מובהק וה"ה רושם דאתי מיניה.

כלל העולה מדברינו שהאשה הנזכרת מרת פערל אשת כמר יצחק אייזיק הנזכר עדיין היא בחזקת איסור אשת איש קיימת. דברי הקטן בנימין אהרן ב"ר אברהם סלינק ז"ל

ב. בשו"ת עין יצחק ח"א אה"ע סי' כח כתב נראה מדבריו דמה שנחשב למוס הוי סי' מובהק, ויש להעיר ע"ז מהא דארוך וגוף דהוי סימן גרוע, והנ"ב במהדו"ק סי' נא כתב דזהו ארוך וגוף ביותר, דאילו ארוך וגוף דעלמא בזה לא צריך התנא לומר דלא הוי סימן, וכבר הקדימו התה"ד בסי' קסא, ובבכורות (מה ע"ב) איתא הקפח היינו גבוה הוי מוס, הרי דאף דהוי מוס הפוסל בכהנים מ"מ הוי סימן גרוע. ותיירך דעיי"ש בגמרא דמירי באריכא שמיטה פניא, ופירש"י שם דארוך הוא ודק שאינו עבה לפי ארכו, ואפשר לומר שזה נחשב לכה"פ לסימן אמצעי עיי"ש.

ח. בשו"ת גאוני בתראי סי' מט בתשי" בעל שו"ת פני יהושע העיר שבכל הפוסקים שהביא לא נזכר שפירט באבר פלוני ובמקום פלוני.

ט. בשו"ת הב"ח סי' פא כתב שאם אינם מפורסמים אליו הלא הם מפורסמים לכל גדולי ישראל, כפי הנראה מתשו"מ מהר"י טייטצאק ושאר גדולי עולם בתשובותיהם שהובאו בתחילת ספר בנימין זאב וכו', וגדול בדורו היה וירד לעומקה של הלכה.

בנ"ד נמצא הקמיע קשור בצווארו ונתברר דבקמיע היה כתוב שמו ושם אמו, ובוהו כתוב בתשובות מהרי"ט (ת"א ס' קל"ט [השני]) דנמצא קמיע אצלו לא חיישין לשאלה, משום דלא מהני ליה לאידך מידי כיון שהיא כתובה על שמו של זה, והיכא דמוכר שמו ושם אמו אינו מועיל אלא לשם האיש והוא כו' ומדקדיק לכתוב שם אמו לפי שהיא ודאית טפי מהאב וכיצד יועיל לאחרים הילכך ליתא בשאלה, עכ"ל המהרי"ט. והובא בקצרה בבאר היטב (ס"ק ע"א). א"כ לא מבעיא אם נימא דאם נכתב שם האיש ואמו דזה לא יועיל לאיש אחר כלל אף דיהיה שמו ושם אמו ג"כ כשם אותו האיש שנכתב בהקמיע וכדמשמע בהמהרי"ט, א"כ לפ"ז ודאי דיש להתיר בנ"ד נמצא הקמיע אצלו והיה כתוב בו שמו ושם אמו וכמש"כ המהרי"ט. נתבאר דאף דנימא דלא כהפמ"א אלא כשיטת הרא"ש דס"ל דלא מצרפינן סימנים גרועים להיות חשוב לסימן אמצעי, עכ"ז יש לשיטתו היתר מרווח ביותר בנ"ד. ועי' י"ל דבנ"ד לכ"ע מותרת כי יש יסוד גדול להקל בנ"ד.

ענף ג

[יב] ועכ"ז י"ל בפשיטות ולהתירא לפי מה דנתבאר דשני סימנים גרועים מצרפינן להיות סימן אמצעי כמש"כ הפנים מאירות, דיש יסוד לזה מהתוס' ב"מ הנ"ל. א"כ בנ"ד דהוי סימנים גרועים הרבה, היינו דאי נחוש שמא אתרמי משוגע אחר ולבש את הקמיע זה, לפי דהיה שמו ושם אמו כשם האיש שאנו דנין עליו, א"כ הא שמו ושם אמו אף לפי הסוכרים דחיישין לשני יוסף בן שמעון כ"ז דלא הזכירו שם עירו מ"מ מכלל סימן גרוע לא נפק. וגם עוד סימן גרוע מן מה שנמצאו שערות מוקפין סביב לטבורו והיו שחורות שערותיו וגם סימן טביעות עין דגופו בקומתו, א"כ כל אלו סימנים גרועים מצרפינן והוי כ"ז ביחד לכה"פ סימן אמצעי. ועוד סימן אמצעי דבלבול מוחו כנ"ל דמה לי רושם בגופו או רושם בתוך ראשו דהוי כ"ז כמו שני סימנים אמצעים, דידוע כמה שיטות הפוסקים דס"ל דע"י שני סימנים אמצעים מצרפינן דהוי כמו סימן מובהק. ויש לי הרבה הוכחות דמצרפינן שני סימנים אמצעים להיות סימן מובהק. ומן התוס' ב"מ הנ"ל דכתבו דמצרפינן שני סימנים גרועים להיות סימן אמצעי, אלמא אף מה דלא מועיל נפרד עכ"ז מועיל להיות מחובר, א"כ ה"ה שני סימנים אמצעים מצרפינן להיות סימן אמצעי. ע"כ יש לסמוך בכ"ז להקל בנ"ד. והא שכתב הרמ"א (בסי' י"ז סעיף כ"ד) דאפילו ק' סימנים שאינם מובהקים אינם כלום, הכוונה הוא בסימנים גרועים לא מהני להיות סימן מובהק אבל סימנים אמצעים מצרפינן ביחד להיות נחשב סימן מובהק וכמש"כ הב"ש שם (ס"ק ע"ג) בשם המ"ב והט"ו.

ונלע"ד להוכיח כדברי הפנים מאירות הנ"ל מן התוס' ב"מ (דף כ"ה ע"א) ד"ה ש"מ כו', דהקשו דאמאי לא הוכיחו מלעיל (דף כ"ד ע"א) דתני מצא מחוזהו ובדי מחטין כו' דשנים שנים חייב להכריז דאלמא דמנין הוי סימן כו', א"נ דמצי למדחי דמנין ומחרוזת הוי סימן עכ"ל ע"ש. הרי להדיא דס"ל דאף דנימא דמנין לא הוי אף סימן אמצעי מדלא מחזירין אכידה עפ"ז, מ"מ סימן מנין בצירוף חרוזא דלא הוי כל אחד רק סימן גרוע דבהצטרפם שניהם ביחד הוה חשובים לסימן אמצעי. א"כ מוכח מת' הב' של התוס' הנ"ל כשיטת הפנים מאירות. ואף לת' הא' של התוס' שם אינו מוכח דיפלוגא על כל זה, משום ד"ל דלכך התוס' בתירוצו הא' לא ניחא להו בסברא זו משום דס"ל בתי' הא' דחרוזא לא הוי אף סימן גרוע כלל, וכמש"כ כה"ג הנ"ב (בסי' ג"א) דארוך וגוץ סתמא לא הוי אף בגדר סימן גרוע כלל רק ארוך וגוץ הרבה. וכ"כ התרומת הדשן בכתביו (בסי' קס"א). אבל לעולם י"ל דגם לת' הא' יורו לעיקר הכלל של תי' הב' דמצרפינן סימנים גרועים ביחד להיות חשוב סימן אמצעי עכ"פ.

[ג] ובנ"ד ודאי דנחשב כל אחד בפני עצמו עכ"פ לסימן גרוע, דהא ידוע מש"כ הר"ת ניבמות קכ, א תורה אין מעידין אף בלא פניו. ועי' לכה"פ לכ"ע נחשב זה לסימן גרוע. ועוד מה שנמצאו שערות מוקפין סמוך לטבורו דיש לדון בוה דהוי סימן אמצעי, ולכה"פ הוי זה בשם סימן גרוע, דהא זהו לא שכית כ"כ ובצירוף גס מה שהשערות היו שחורות. ע"כ לפי מה דנתבאר בעז"ה דיש יסוד גדול כהפמ"א מן התוס' הנ"ל, לכן בנ"ד כל הסימנים הללו נחשבים כולם ביחד לסימן אמצעי.

[ד] ולכן בנ"ד דנתבאר דהעיקר כהפמ"א דמצרפינן שני סימנים גרועים להיות חשוב לסימן אמצעי, ע"כ סמכין ע"ז לצרפו למה הזכירו כל בגדיו וחפציו. וכש"כ לפמש"כ במק"א [לקמן סימן מ] ליישב קושיות האחרונים על החכ"צ הנ"ל. וכן יש להוכיח כהפמ"א הנ"ל מהא דכתב המהר"ם אלשקר (ס' ס"ז) בשם הרמב"ם [בתשובה], דכתב דמצרפינן סימנים גרועים להדיא ע"ש. אכן מן תשובת הרא"ש (כלל נ"א ס"א) שכתב ונידון מה שהעידו שהיה בינוני פניו אדומים עיניו שחורים דזה הוי סימנים גרועים, ואף אי נימא סימן דאורייתא מ"מ לא מצטרפינן הך סימנים גרועים ולא הוי בגדר סימן אמצעי ע"ש. וכ"כ המשאת בנימין (בסי' ס"ג). הרי דס"ל דלא כהפמ"א בכ"ז. לכן אף דנתבאר דדברי הפמ"א יש לו מקום מן התוס' בב"מ הנ"ל, אכן לשיטת הרא"ש ננעלו דלתי' ההיתר בנ"ד.

ענף ב

[ה] ומ"מ אפשר לדון דבנ"ד אפשר לומר דמה שנמצאו שערות מוקפין סמוך לטבורו דאפשר דזהו כמו סימן אמצעי, אך זה אינו ברור כ"כ. והעיקר מה דיש לדון להיתירא בנ"ד אף לשיטת הרא"ש מטעם אחר בפשיטות. והוא, דהא

שאלה ע"ד עגונה אחת שבעלה ר' שמואל ב"ר משה עפשטיין אשר נאבד האיש הנ"ל בחודש מר חשוון העבר מהמקום אשר היה יושב שם להתרפאות מחוליו אשר היה יוצא מדעתו ר"ל, והיה איוה זמן אצל הטאטער במלון הנקרא סאריק טאטאר ואח"כ נאבד מהם וחפשוהו שם בהנהר ההולך סביב המקום ההוא הנקרא נהר ביאלע – וואקא ולא נמצא עד כה. וקודם חג שבועות העבר יצא הקול בק' ווילנא כי נמצא האיש הנ"ל כעת סמוך להמלון הנ"ל בהנהר הנ"ל וקרוב לאותו דרך שראו אותו הולך ותועה אז שם, ומיד בדקו אותו ורואוהו כי היה לבוש בכל בגדיו ובתוכן ארבע כנפות עם ציצית, וגם מצאו אצלו ביכעל אחד עם הרבה מכתבים מונחים בו, וגם מצאו אצלו מפתח קטן של תיבתו עם טבעת קטנה מברזל שהיה המפתח תלוי על הטבעת הזאת, וגם מכתבים הרבה אשר כתבו אליו מיודעיו וקרוביו על שם האיש הנ"ל שמואל עפשטיין, וגם מכתב מאשתו ובכתי' ממש וגם מכתב מגיסו וגם וויזיט קארט שלו על שמו בכתב אשכנזי, ועוד בהפנקס שלו נרשם בכתי' ממש איוה חשבונו שהיה לו בביתו וגם מה שרשם בכתי' איוה אותיות בכתב ערבי, ובגופו לא נמצא איוה סימן כי כבר נשחת כל תואר פניו. ואיש אחד ממכיריו אמר כי ע"פ קומתו ובנין גופו נראה אליו בלא ספק שהוא ר' שמואל הנאבד, וגם בעת קבורתו מצאו על הכתונת שלו והמכנסים רשום שמו שמואל עפשטיין. והשערות של הראש היה שחורות, גם מצאו סביב טיבורו הרבה שערות שהיו מקיפות שם סביב כמו שהיה להאיש הנאבד, וגם נמצא סביב צווארו הקמיע אשר נתן לו הטאטער לרפאותו מחוליו ועל הקמיע היה כתוב שמו ושם אמו שמואל בן חיה שינא. ונשאלתי אם להתירה מכבלי העיגון.

ענף א

[א] תשובה בעז"ה ובקצרה. כי ידוע שיטת הרבה פוסקים דס"ל דבהרבה בגדים לא חיישין לשאלה ומכש"כ בהכרת הציצית כידוע והמכתבים שלו וכהנה והמפתח. אך מה דיש לחוש בנ"ד לפי דהיה שוטה, וידוע מש"כ הנ"ב ב"מ"ק (נא"ה"ע ס' נ"א) באמצע התשובה בר"ה וכבר הארכתי בתשובה הקודמת להוכיח דעת מהר"ל מפראג כו', דבשוטה לא שייך לסמוך על הכרת הבגדים, דהא יש לחוש לאכידה מדעתו ואיזהו שוטה המאבד כו'. וע"כ קשה לסמוך בנ"ד על הכרת בגדיו וחפציו ולומר אולי לא היה בשם שוטה המאבד כו' זהו לא ברירא כ"כ.

[ב] וע"כ נלע"ד לדון מטעם אחר והוא, דהא נמצאו בגופו סימנים גרועים היינו שערות שחורות וקומתו כפי שהיה בחייו וטביעות עין דגופו וגם שערות מוקפות סביב לטבורו, דאף דכל אחד בפני עצמו הוי סימן גרוע, עכ"ז יש לדון דלכה"פ כל הנך ביחד הוי סימן אמצעי. והנה הפנים מאירות (ח"ג ס' ב' [ד"ה נחזור]) כתב לדון דשני סימנים גרועים ביחד הוי סימן אמצעי.

9. עיין ב"ש סימן י"ז ס"ק עג ובבאר היטב ס"ק עה. ועיין שו"ת חתם סופר סימן נו שכתב דהלכה רוחת בישראל דסימנים מצטרפינן להיות סימן מובהק.

בגדיו אפשר ומודה הכנה"ג.
2. הובא בב"ש אה"ע סימן יז ס"ק טט. ועיין בפתחי תשובה ס"ק צה ד"ה ועיין בתשובות נודע ביהודה.

1. עיין באר היטב ס"ק עא דהביא דברי המהרי"ט. ועיין בפתחי תשובה ס"ק צה דהביא דברי הנודע ביהודה סימן לב אחר שהביא דברי הכנה"ג החולק על רבו מהרי"ט דאף בכל

קובץ תורני ישרון - כרך יב - עמ' תצ

הרב שמואל מרדכי גרסון
והרב יהודה א. שרשבסקי

דנ"א - D.N.A., ענינו וגדרו

בדיקת דנ"א לזיהוי רקמות

זאת ועוד, תהליך הזיהוי נעשה כאמור ע"י השוואת התמונה המתקבלת באלקטרופורזה של הרקמה הנבדקת עם תמונת האלקטרופורזה של הרקמה הידועה כרקמת הנער, המאפשרת לקבוע ששתי הרקמות הינן זהות – ואע"פ שהזהות אינה מלאה, לחוקרים יש כללים סטטיסטיים, על פיהם גם אם שתי התמונות אינן זהות לחלוטין, בכל זאת הסיכוי שאינן של אדם אחד הינו קטן ביותר.

ולכאורה, שמענו רק שסימן מדויק הוה סימן, דהיינו, שידוע שלנער סימן כזה שראינו אצל המת, והספק רק שמה לאיש אחר סימן כזה ג"כ, והוא הוא המת, ולא הנער. אבל היכן שמענו שסימן הדומה לסימן של הנער, אף הוא מספיק לקבוע שהנער הוא המת. אמנם כן, מצאנו ענין דמיוני חתימות שכתבו האחרונים שהוא מדין סימנים, וגם שם החתימה שאנו דנים עליה אינה זהה לחלוטין לחתימה האחרת הידועה לנו שהיא חתימת פלוני, אלא דומה לה, ומ"מ מאחר ושתייהן דומות זו לזו, אומרים שאף זו של פלוני היא, ומקיימים את השטר. אלא שעדיין אין הנידון דומה לראיה, דשאנו התם שעכ"פ החתימה הראשונה שאליה אנו משוים סימניה וצורתה ידועה ומדויקת, משא"כ בנרון הדנ"א, הרי גם הרקמה הידועה כרקמת הנער, הלא סימניה וצורתה אף היא ידועה רק מכת הבדיקה בשיטה האנליטית שאינה מדויקת.

ועוד, הרי תהליך הזיהוי תלוי ועומד בכללי הסטטיסטיקה, אם מצד הזהות שאינה מלאה בין התמונות²², אם מצד השימוש ב-PCR, ואם – והוא העיקר – מצד גוף ההנחה שלכל אדם הרכב ייחודי של נוקלאוטידים, השונה מהרכב הנוקלאוטידים של כל אדם אחר, שלכאורה מהיכן ידוע דבר זה, וכי נבדקו כל אנשי תבל מימי אדה"ר עד עצם היום הזה, ונמצאו שונים זה מזה? אין זה אלא שנבדקו כמה מיליוני בני אדם (מתוך כמה מיליארדים שהיו מאז שנתגלה הדנ"א בעולם) ונמצאו שונים, ועפ"ז קבעו לפי כללי הסטטיסטיקה שכך הוא אצל כולם. ומאחר שכן, מן הראוי לדון מהו ערכו של הסטטיסטיקה לפי ההלכה²³.

ולכאורה שהסטטיסטיקה גדר "רוב" לו, ולפ"ד היינו רובא דליתא קמן. והנה מלבד מה שיש לדון א"כ אם אפשר להשתמש בקביעות הסטטיסטיקה לחיתור עגנות, דמאי שנא, למשל, מרוב נטבעים למיתה במשאל"ס שהדין הוא שלא תנשא, ל"ע אם ההלכה מתחשבת כלל בחכמת הסטטיסטיקה. והרי במ"ש הרמ"א הנ"ל שאפילו מאה סימנים שאינם מובהקים אינם כלום, ואפילו להצטרף לשאר אומדנות המוכחות אינם כלום, וכי לפי כללי הסטטיסטיקה נגרע כח ואיכות הראיה המתהווה ע"י מאה סימנים שאינם מובהקים, מוז שמתהווה ע"י סימן א' מובהק (ולפ"ד הן הן השגת הבי"מ הנ"ל אות ד' ע"ד הרמ"א)?

וכן לענין הך דבוחים ע"ד צ"א בתערובת של (למשל) חמש חתיכות של איסור בתוך חמש עשרה חתיכות של היתר, דאמרין כל חתיכה שתצא מן התערובת היא בחוקת היתר, ואיסורא ברובא איתא (עד שיצאו עשר חתיכות, שנשאר או שה"כ עשר חתיכות בתוך התערובת, והוה תו מחצה על מחצה), והלא זה נסתר לכאורה מגדרי הסטטיסטיקה, שלפי סטטיסטיקה ראוי לומר שבכל חתיכה שתצא איכא לכל הפחות א' מר' אפשריות שהיא איסור, ולכן לאחר שיצאו ד' חתיכות מן הראוי שנאמר שכבר יצאה עכ"פ חתיכה אחת של איסור. אלא ש"מ שאין סומכים בכה"ג על הסטטיסטיקה, אם לא שדחוק ששאני התם דאיכא רובא דהיתר כנגד החתיכה של איסור, ורובא וסטטיסטיקה, רובא עדיף, משא"כ כאן הלא לא ידוע לנו כלל אם ישנה חתיכה "איסור" או לא, דהיינו, שכלל לא ידוע לנו אם ישנם שני בני אדם שהדנ"א שלהם שווה, או לא, ושפיר סומכים על הסטטיסטיקה לומר שאינו כן.

ונראה עוד, שאף א"ת שאין סומכים על הסטטיסטיקה בתורת רוב וכדומה, עכ"פ מי גרעה הוכחה דסטטיסטיקה מהוכחה דיסמן מובהק ביותר, שמעיל לחיתור עגנות. אלא שדבר זה תלוי לכאורה בהנ"ל בגדר מהותו של סימן מובהק, שלכ"ש בשם משא"כ בנימין שלא איתרמי באחד מאלף, וכן להרא"ם שיהיה ברור בלב כל אדם שאינו נמצא בגוף אחר באותה מדינה כלל, ושלא נשמע אדם אחר שיהיה לו כזה הסימן מעולם וכו', לכאורה דשפיר דמי, אבל לרבי דוד בן יחיאל שלא יתכן באדם אחר כלל, הרי על זה גופא אנו דנים אם יתכן או לא. מיהו מסתבר שגם לרבי דוד בן יחיאל, מאחר שנבדקו כמה מיליוני בני אדם עד כה וכולם נמצאו שונים זה מזה, הרי זה בכלל "לא יתכן באדם אחר כלל".

ועדיין מוטל עלינו לברר, הרי הזהות נקבעת ע"פ מכלול המקטעים שנמצאו שווים, אבל זה פשוט שמקטע זה או אחר שנמצא שווה להשני אין הוכחה מספקת לקביעת הזהות, שאינו יוצא מכלל סימן שאינו מובהק, ומאחר שכן, כבר באנו לכאורה לרבי הרמ"א הנ"ל שאפילו מאה סימנים שאינם מובהקים אינם מצטרפים להחשב סימן מובהק.

ואולי י"ל שיסוד החילוק בין סימן בינוני לסימן מובהק הוא, שסימן בינוני אין בכתו לברר את המציאות שכן הוא, אלא הוא שולל רק שאינו דבר אחר, משא"כ סימן מובהק הוא דבר חיובי המברר את המציאות. לפ"ז שאני נידון הרמ"א שהמאה סימנים בינוניים אינם קשורים זה לזה מצד עצם מהותם, אלא מאה מקרים הוא דהוה, משא"כ בנידון מקטעי הדנ"א, כולם מצטרפים למקשה א' של הוכחה, ושפיר נחשב לסימן מובהק, וצ"ע.

היחידה הבסיסית של גוף האדם הינה התא (cell), כאשר גוף האדם מורכב ממיליארדי תאים. כל תא ותא מכיל בחוכו גרעין (nucleus), ובחוכו מולקולות של החומר D.N.A. (די. אן. אי. – דנ"א), שהינו חומר התורשה (genetic material) ה"מדריך" את מערכות התא לייצר את התומרים הנחוצים לקיום ותפקוד הגוף.

מולקולת הדנ"א מסודרת וערוכה במבנה הנקרא כרומוזום. כל תא ותא מכיל בתוכו 46 כרומוזומים.

מולקולת הדנ"א עשויה בצורה של סליל כפול (double helix), הדומה לגדיל הכפול של הציצית, והוא מורכב מארבע יחידות בסיסיות (שכל אחת מהן נקראת "נוקלאוטיד" (nucleotide), העשויות מחומרים שונים. את היחידות האלו מסמנים בקיצור ע"י האותיות G, T, C, ו-A. ארבע היחידות האלו מרכיבות את שני חלקי הסליל הכפול, כאשר מול החומר A שבסליל האחד ממוקם החומר T שבסליל השני, ומול החומר C שבסליל האחד ממוקם החומר G שבסליל השני. קיימות איפוא ארבע אפשרויות של צירוף: A בסליל האחד, ומולו T בסליל השני; T בסליל האחד, ומולו A בסליל השני; C בסליל האחד, ומולו G בסליל השני; G בסליל האחד, ומולו C בסליל השני.

הנוקלאוטידים כמזהם כאותיות. סדר הנוקלאוטידים יוצר "מילים" גנטיות המכתיבות הוראות למערכות התא. לכל אדם הרכב ייחודי של נוקלאוטידים, השונה מהרכב הנוקלאוטידים של כל אדם אחר (למעט תאומים זהים, שהרכב הנוקלאוטידים שלהם זהים איש אל אחיו).

46 הכרומוזומים שבתא האדם מכילים בתוכם כשלושה מיליארד זוגות של נוקלאוטידים (base pairs). 99% – מכלל הנוקלאוטידים אין הבדל ושינוי בין איש לאיש, וההבדלים שאכן קיימים ביניהם מצויים ב-1% – הנוהרים. המדע איתר את האזורים בכרומוזומים, בהם קיימים ההבדלים בהרכב הנוקלאוטידים בין איש לאיש, וזיהוי רקמות ע"פ דנ"א נעשה מתוך בדיקת האזורים האלו בכרומוזומים.

קיימים שלש דרכים לבדיקת איוורים מוגדרים של דנ"א: א) STRs – בדיקת איוורים בכרומוזומים, בהם סדר הנוקלאוטידים זהה ונותר על עצמו, כגון: הנוקלאוטידים CT, CT, CT. ב) SNPs – בידוד איוורים בהם לכל אדם רצף שונה של נוקלאוטידים. ג) זיהוי הרצף המדויק של קטעים מוגדרים בדנ"א הייחודיים לכל אדם.

גודלם של הנוקלאוטידים אינו מאפשר צפייה ישירה בהם באמצעות מיקרוסקופ, וזיהוי הדנ"א נעשה בשיטות אנאליטיות, המשוות בין תכונותיו של חומר בלתי מוכר לבין אלו של חומר מוכר. לצורך קביעת זהות בין רקמות שאין מקורן ידוע, לבין רקמות שמקורן ידוע, עורכים השוואה בין הרקמות, לוודא אם קיימת זהות ביניהן באותו 1% השונה מאיש לאיש. אכן, אף איתור 1% – אין צורך לבדוק את הכל, מפאת גודלו, לכן ניתן להסתפק בבדיקת קטע אחד, או מספר קטעים, ממנו, כאשר הזיהוי נקבע על ידי ניתוח סטטיסטי, הקובע כי הסיכוי לכך שאדם נוסף נושא הרכב דנ"א הזהה לבעל רקמה הידועה, בקטעים שנבדקו, נע בין אחד לכמה רבבות עד אחד לכמה מיליארדים, בכפוף לכמות המקטעים שנבדקו, וגורמים נוספים. לאור זאת, במדה ושתי הרקמות נמצאות זהות, מסיקים שהרקמה שאין מקורה ידוע באה מאותו מקור הידוע, ובמילים אחרות, הינה רקמה מגופו של האדם בעל הרקמה שזהותו ידועה.

עקרונות הבדיקה הינם: חיתוך הדנ"א כולו, או קטעים ממנו, לחתיכות קטנות, ובדיקת תכונה מסוימת שלהן הנקבעת על פי הרכב החתיכות.

יצוין שאם בשנים עברו היו חילוקי דעות בערכאות המשפטיות בדבר קבילותן של בדיקת התאמת הרקמות, כיום מתקבלות תוצאות הבדיקות הללו ללא עוררים.

דיונים הלכתיים בזיהוי רקמות ע"י בדיקת דנ"א

ובזה נבוא למה שיל"ע בתוקפה ההלכתית של בדיקת דנ"א לענין הכרת המת בעיגונא דאיתחא, ונציין בקיצור את הצדדים והספקיות שלפ"ד ראוי לדון ולהסתפק בהם.

הנה לפי כל האמור לעיל בתיאור תהליך בדיקת דנ"א לזיהוי רקמות, נמצאנו למדים לכאורה שהוא בגדר זיהוי ע"י סימנים, שמי גרע דנ"א ברקמה הנבדקת שנמצא זהה לדנ"א ברקמה הידועה כרקמת הנער, מכל סימן מובהק אחר. אלא שיל"ע, מאחר ודנ"א היא דבר שאינו ניכר ונראה לעין, מי חל עליו שם "סימן". ואע"פ שמצאנו בטביעת עינא דקלא שהיא לכל הפחות בכלל סימנים, אינו דומה, שהקול ניכר ומוזש עכ"פ בחוש השמיעה, משא"כ דנ"א שניתן להבחין בו ולהציקו רק ע"פ דרכי וכללי המדע.

רב תורות לאבי מורי הרב יחזקאל יצחק גרסון שליט"א, ולמומחה לגנטיקה ד"ר הארי אוסטר מאוניברסיטת ניו יורק, על עזרתם הרבה בהכנת פרק זה של ההקדמה, "דנ"א, ענינו וגדרו, בדיקת דנ"א לזיהוי רקמות". וכן להמומחה לעניני דנ"א, ד"ר אברהם עאמר, מבית החולים הדסה-עין כרם, שהעיר את הערותיו.

יצוין שהאמור בפרק זה הינו בבחינת כללים, וברכת יי"ש לר"ר עאמר הנ"ל, המביע נכונותו להצות בהודמנת המתאמה על נושאים אלו בפרוטרוט, בפני ציבור שוחרי הדין וההלכה, ועוד חזון למעד בס"ד.

22 ומכל שכן בזיהוי רקמות על ידי השוואת הרקמה שמקורה אינו ידוע, לרקמת קרוב משפחה של הנער, שבראיה אין הזהות מלאה, והזיהוי מתבסס על כללי הסטטיסטיקה.

23 יצוין שאין הכוונה לדון ולספק בעיקר חכמת הסטטיסטיקה, אלא לדון בכתה וגדרה לפי ההלכה.

קובץ תורני ישרון - כרך יב - עמ' תצו

תשובה בהיתר דאשת ר' א. הנ"ל

דיונים בהכרה ע"י דנ"א

הרב אליהו לוי

ראש כולל חו"ם ואה"ע, לייקווד

נידון ראשון

גדרה של הספטימטיקה שאין אדם דומה לחברו בסדר דנ"א

הנה אף שנבדקו בעולם כמיליון אנשים ונמצא בהם שכל אחד שונה מחבירו בסדר הדנ"א שביצירת גופם, מהיכן ידענו שגם בשאר בני אדם שלא נבדקו שכל אחד שונה מחבירו. דמילין אנשים אלו הם מיעוט מאנשי העולם שמספרם הוא כארבעה בליון. וכיצד נדון על הרוב ממה שמצאנו אצל המיעוט.

ולכאורה היה אפשר לדון מדין חזקה או רובא דליתא קמן שהדנ"א משתנה מאדם לאדם כשם שכל אדם שונה מחבירו, דמכיון שהבדיקות מראות דבאנשים דומים כגון תאומים זהים יש בהם שוויון בסדר הדנ"א ובאנשים שאינם דומים הסדר הוא שונה, או יש לנו חזקה או רובא דליתא קמן שאין סדר אחד של דנ"א של אדם אחד דומה לסדרו של חברו.

אולם עדיין יש לעיין, ריתכן דמה דחזינו עד עתה שאין סדר דנ"א של אדם אחד דומה לחבירו, אין זה משום שיש סיבה חיובית משותפת שלא יהא שיון בסדר דנ"א בין אדם לחבירו, שזהו היסוד הנצרך לרובא דליתא קמן שתיא סיבה משותפת לרוב המקרים, אלא שמכיון שיש כ"כ הרבה אפשרויות תיאורטיות לכל מיני סדרים של הדנ"א שהם מוערכים כבשמונה בליון, ממילא עד עכשיו במקרה לא קרה שסדר אחד היה כחבירו, אולם מאין לנו ההכרעה שכולו האנשים שעדיין לא נבדקו, לא ידמה חד לחבירו.

מדין רובא דאיתא קמן

ונראה דאדרבה מכיון שיש כ"כ הרבה אפשרויות לצורות שונות של סדר דנ"א אז אע"פ שאין כאן רובא דליתא קמן כיון שאין כאן סיבה משותפת במה שאין אחד דומה לחבירו וכל סדר דנ"א שונה מחבירו, בכל אופן מדין רובא דאיתא קמן יש לדון שכל סדר דנ"א שונה מחבירו.

וג"ל דינדון רובא דאיתא קמן הוא במקום שיש לפנינו אפשרויות רבות מסוימות במספר מסויים שתתגשם אחת מהם וכנגדם יש אפשרויות מועטות מסוימות שאותה התגשמות תהא מהם ולא מאפשרויות הרוב. וע"כ באפשרויות הדנ"א ששם יש כן וכך אפשרויות ונוסחאות מסוימות של צירופי הדנ"א שהם אחרים מצירופי הדנ"א שאנו מחפשים, ויש מיעוט נוסחאות לצירופי המסויים שדומה לצירופי הדנ"א של האדם שאנו מחפשים, אז דינינון שאם האבר שנמצא הוא אבר של אדם אחר, אז היה ראוי להתגשמות הדנ"א שלו שתיא מאחת מאפשרויות הרוב ולא ממיעוט האפשרויות.

נידון השני

אם יש בדנ"א הסרון של צירוף סימנים גרועים

הנה בדיקת דנ"א שלפיהם מזהים את זהותו של אדם, ע"י כל מיני שינויים שיש בסדר של הדנ"א בין אדם לחבירו. ואף שכל שינוי אינו משמעותי והסימן הוא נובע מהרבה שינויים פרטיים בסדר שבין אדם לחבירו, אז יש לעיין אם יש כאן את החסרון הנזכר ברמ"א (סי' י"ז סע' כ"ד) שאפילו מאה סימנים בינונים אינם מצטרפים, שהרי כל חלק בפניו הוא סימן שנמצא בהרבה אנשים, ורק הסיכוי הוא שכולם ביחד לא יתורו באדם אחר, וא"כ לדעת הרמ"א אמאי יצטרפו. וקשה לומר שצירופם הוא בגלל שהם סמוכים אחד ליד חבירו, שבאופן כזה מבואר בפוסקים שאז גם סימנים בינונים מצטרפים, משום שמעלת אחד ליד חבירו שייכת במקום שהסימן היה יכול להיות במקום אחר ובא לכאן, אז הופעת שניהם כאן הוא צירוף. אולם בדנ"א הוא שכל מקומו הוא בסמוך לחבירו, א"כ כשכל אחד מופיע במקומו אין לו שייכות לחבירו. דהסמיכות שלהם אינה סמיכות של הסימנים אלא היא סמיכות של מקומות הדנ"א ששם חלים אותם שינויים, וממילא גם השינויים הם סמוכים, וסמיכות הדנ"א אחד לשני היא קיימת אצל כל אדם ובפניו אינה מהוה סימן.

(א) והיה אפשר לומר שאף שסימנים גרועים אינם מצורפים למקרה אחד, אבל הם נעשים רקע לאחרים, וא"כ כשאנו לוקחים מקום שיש בו מאה סימנים גרועים, וא"כ דינינון על סימן אחר שבא אחרים שישו לו לאחרים מסודר באופן מדויק מספר מאה אחר הסימן שבמקום פלוני ומספר תשעים ותשע אחר מקום זה וכן וכן אחר מקום זה, א"כ הוה לגבי האחרים כנבק במקום פלוני שהוא סימן מובהק.

(ב) שבהרבה סימנים בינונים או גרועים מה שכל סימן נידון בפניו, זהו משום שאין הכרח שיהא במקום זה סימן כל שהוא, וא"כ כל סימן הופעתו היא בפניו ואין לו צירוף לסימן שעל ידו. אבל בדנ"א יש הכרח שבאותו מקום יהא איזה שהוא דנ"א רק שאינו מוכרח מה תהא צורתו ותכולתו, אולם מוכרח הדבר שיהא באותה נקודה איזה דנ"א וכן בנקודה שאחריו וכן בנקודה שאחריו אחריו. וע"כ הנידון הוא על כל המקומות של הדנ"א ביחד לדעת באיזה סוגי ותכולות דנ"א הם נתמלאו ונסדרו, וכשהנידון על כולם ביחד יש צירוף לכולם.

דאם יהא רגע לפני יצירת הדנ"א לפי סדר מסוים, אנחנו נדע שיש הכרח שברגע הבא יתמלאו כל המקומות המיועדים לדנ"א בסדר מסוים, וע"כ האופן וההכרח של הדנ"א כשהוא ממלא את כל המקומות הוא קיום הסיבה הכללית שיהא בהם דנ"א וע"כ הם נידונים כתוספת סימן של אחד לחבירו.

(ג) שמכיון שיש הכרח שיהא באדם מיליוני דנ"א והופעת מיליונים אלו יש לה מספר מסוים של אפשרויות באיזה צורה ובאיזה סדר לבא, שאפילו אם מספר האפשרויות הוא כן וכך בליון, בכל אופן כל אפשרות היא סדר מסוים בפניו. אז כבר לפני שהדנ"א הופיעו באותו אדם, אנחנו יודעים שהם יכולים לבא בסדר כזה או בסדר כזה או בסדר כזה או כזה, שהוא סדר אחד ממיליוני האפשרויות המסוימות שהוא יבא, וא"כ כל אפשרות מסוימת היא צירוף בפניו של מכלול מקרים של הדנ"א, שהרי כח הדנ"א להופיע באדם בסדר כזה או בסדר כזה גורם שהסדר כשהוא יכול להופיע בו, הוא צירוף בפניו שקובע לו שייכות בין כל הדנ"א שבאותה אפשרות של אותו סדר.

(ד) מכיון שחזינו שהדנ"א יש לו באופן כללי איזה צירוף של מקרים לבא, אז אפילו אם אין משמעות מיוחדת לצירוף זה שהיה באופן מקרי, בכל אופן תמונתו היא תמונה של איזה "סדר". וכיון שהסדר הזה מצורף מכל הסימנים הגרועים או הבינוניים, אז הם כבר בעצם השם "סדר" יש להם צירוף ביניהם.

(ה) או מכיון שהדנ"א הוא אופן מבנה האדם, א"כ האופן של מתכונת הדנ"א הוא חלק מעצם מבנה האדם. וא"כ מבנה אדם זה הוא גופא צירוף בין כל חלקי הדנ"א אפילו שבמקרה כאורא נוצר באופן זה.

(ו) או שנסמך על כאן המרה"צ והבית מאיר שהכל כראות עיני המורה.

מסקנת הדברים

מסקנת דמילתא שמכל הליון פנמא לדעיל יצא הדבר להיתר, ובס"ד זכינו גם להעשות פניו לגדולים, היה פוסק הדור מרן הגאון רבי יוסף שלי אלישיב שליט"א.

היתר נישואין

במותב חמשה כחדא הינא וקבלנו את פניית ב"ד ממונסי של הרב דן אונגארשער והרב מרדכי איערברך והרב ישראל מאיר זאקס כדי שנידון בפניית מרת ח. בת א. אשת א. ל. בן ב. פ. מהעיר מונסי אשר בניו יורק, שבאה לפניהם ואמרה שבעלה א. ל. בן ב. נעדר מיום כ"ג אלול תשס"א ובקשה להתירה להנשא. והועד בפניהם שע"פ הכרת קולו מ"טיים" מוכח שהיה בבניו מגדלי התאומים Twin Towers בקומה המאה וחמש בזמן שפגע בו המטוס ונהרס אותו בניו ולא היה בידו להמלט משם. וכן הועד בפניהם שרופא מומחה להכרת D.N.A מעיד שנמצאו חלקים מגופו במפולת של מגדלי התאומים, וניכר ע"י ה-D.N.A שהם מגופו, והרופא ג"כ מעיד שא"א שחלקים כאלו יתפרקו מגופו ויחיה אם לא ע"י ניתוח, וג"כ ניכר ע"י אופן מציאתם שהם מאותו זמן. וכל הני"ל יותר מבואר בקונטרס שלנו שיצא לאור בענין הני"ל בעזה"י. ואחר ששמענו כל העדויות הני"ל ודנו בעובדות הני"ל לאור ההלכה, ונראה לנו שיש כזה ראיות מוצקות שא. ל. בן ב. נספה ומת באותו אסון במקום הני"ל, ודיברנו עם מרן הרב יוסף שלום אלישיב שליט"א מירושלים והסכים להתירה, וע"כ פסקנו ביום חמישי כ"ז אייר תשס"ב שהאשה מרת ח. בת א. אשת הנעדר א. ל. בן ב. פ. מהעיר מונסי אשר בניו יורק, מותרת לעלמא לינשא לכל גבר.

וע"ז באנו על החתום יום חמישי כ"ז לחודש סיון תשס"ב בעיר ליקוואד ניו דו.

נאום אליהו דב וכטפוגל

(ר"י דרשיבת ספ. פאליבוער)

נאום אברהם דוב בן הרב יונה הלוי ברומברג

(ר"י נשיבת בית התלמוד)

נאום לוי יצחק בן יוסף שמחה הכהן

(חבר כולל חו"ם ואה"ע)

נאום שמואל מרדכי בן יהושע יצחק גרסטן

(חבר כולל חו"ם ואה"ע)

נאום מאיר בן הרב משה הלוי אייזמאן

(חבר כולל חו"ם ואה"ע)

גם אני אליהו בן הרב משה הלוי לוי משתתף בכך להתירה

(ראש כולל חו"ם ואה"ע)

כנים הדברים האמורים לעיל

מרז הרב הגאון רבי יוסף שלום אלישיב שליט"א

בית הוראה

בראשות מרן הגר"ש ואזנר שליט"א

רב אב"ד ור"מ

זכרון-מאיר - בני ברק

בית, יום י' ט"ז חשוון ה'תשנ"א

בדיקת ד.נ.א

יש להקדים כמה נקודות חשובות בנושא זה,

(א) בדיקת דנ"א אף שלפי הסטטיסטיקה הינו בירור גמור, מ"מ מבחינה הלכתית אין לדון בר ממש כנדאי אלא יש לדון האם הוא רוב גמור או רוב סתם, או בגדר סימן מובהק או סימן בינוני או גרוע,

(ב) בדיקת דנ"א מאחר שכדי שתהיה אמינה מצריכה תנאים רבים כמו מעבדות מיוחדות, מומחים מיוחדים, כמות האתרים שבדוקים בנעדר, וכו' על כן אין לדון בכל נושא זה אלא על פי בית דין חשוב או על פי גדולי הדור שברור לעומק אם התנאים נתקיימו, וכן כל נושא לגופו ואין לעשות השוואות בין פסק לפסק וכל נידון הוא ספציפי לנידון שלפניו,

(ג) כשעושים בדיקת דנ"א יש להזהר מניוויל המת ועל כן יש לעשות הבדיקה ע"י ליחה (בכונן צואת האף והאוזן) היוצאת מגופו, ואם אין אפשרות אחרת יש לשאול רב מוסמך שיורה האם אפשר לעשות בדיקה זו,

ועתה נדון על הנקודות ההלכתיות.

(א) על דבר השאלה האם אפשר על סמך בירור זה לקשר בין חלקי גופה, ולקבוע בקבר אחד, תשובה אפשר לעשות כן, מאחר ואין בקביעה זו זיהוי של הנעדר אלא החלטה שהחלקים שייכים לאדם אחד.

(ב) על דבר השאלה האם אפשר על סמך בירור זה לזהות גופה ועל פי ינהגו הקרובים דיני אבילות, תשובה, יש להבדיל בין נשוי לבין רווק, ברוך אפשר לנהוג דיני אבילות על סמך בירור זה בין אם הבירור על ידי בדיקת דנ"א מאותו אדם שהיא אמינה יותר ובין אם הבדיקה מהורים או צאצאים, בנשי שאם ינהגו דיני אבילות יש לחוש שיתירו את האשה להנשא אין לנהוג דיני אבילות אלא על פי הוראת פוסק מוסמך,

(ג) על דבר השאלה האם לקבע ממזרות על סמך אי התאמה בין אב לבנו, התשובה אין לקבע ממזרות על סמך בדיקה זו, אף שמבחינה מדעית אי התאמה הוא בירור מוחלט,

(ד) על דבר השאלה האם אפשר לקבע על אדם שהוא יורש או אינו יורש על סמך בדיקה זו, התשובה, אם לא ידוע על יורשים לאדם זה ובא אדם לדרוש את הירושה על סמך בדיקה זו מכיון שאינו מוציא ממון משום מוחזק אפשר לסמוך על בדיקה זו, אחר שביורו כפי האפשר שאין ידוע יורשים לאדם זה בשום מקום, אבל אם יש יורשים מוחזקים ובא אדם ואומר שהוא יורש ללא הוכחות ורק על סמך בדיקה זו אי אפשר להוציא ממון מהיורשים המוחזקים דאין הולכים בממון אחר הרוב במקום שמוציאין ממוחזק, ואם הוא מוחזק כיוורש ורוצים לסלק מהירושה על סמך בדיקה זו שיש אי התאמה בין אב לבן אי אפשר לנשלו מהירושה על סמך בדיקה זו,

(ה) על דבר השאלה האם אפשר להוכיח הרשעת אדם במשפט על סמך בדיקה זו, התשובה בידי ישראל אין להוכיח הרשעת אדם על סמך הוכחות אפילו החותכות ביותר אלא על פי שני עדים קיום דבר,

(ו) על דבר השאלה האם אפשר להטיר עגונה מכבלי העיגון על סמך בדיקה זו, התשובה התרת עגונה ניתנה לבית דין מוסמך בלבד כפי ראות עיניו בנידון שלפניו, ומ"מ באופן קללי יש להבדיל בנידון זה בין בדיקת דנ"א שיש התאמה בגוף האדם מעצמו לעצמו או שיש התאמה בין גוף האדם הנעדר לבין שני ההורים וצאצאים, בדיקה בגוף האדם מעצמו לעצמו הינו יותר מגדר סימן בינוני וקרוב לסימן מובהק, אבל אין לסמוך אך ורק על בדיקה זו אלא אם כן יש רגלים לדבר וצדדים נוספים ע"פ הלכה, אבל בדיקת דנ"א שנעשית ההתאמה בין גוף הנעדר ובין ההורים או צאצאים אינו יותר מגדר סימן בינוני בלבד.

לסיכומו של ענין אנו חוזרים שוב ומדגישים שכל הנכתב לעיל הוא באופן כללי מאוד ואסור בהחלט לדון ע"פ זה אלא כל נושא חייב להיות נידון לגופו של ענין ע"י בית דין מוסמך.

כל הנ"ל נכתב ע"פ דעתו של מו"ר מרן הגר"ש ואזנר שליט"א
כמו כן הדברים אושרו ע"י הגר"ן קרליץ שליט"א

וע"ז באיתי עיני
19/10/91

לכבוד הרב אלכסנדר לויזון רב משמר הגבול *

דר' יעקב לוינסון קצין זיהוי חללים (לשעבר) במשטרת ישראל

אודות בדיקת דנ"א (D.N.A). שהיא בדיקת זיהוי אדם שגילו התוקרים לפני כחמש עשרה שנה וכהיום הרי היא משמשת כאמצעי זיהוי בכל המעבדות המשטריות והמכוניס לרפואה משפטית בארצות המתקדמות כגון ארה"ב אנגליה וכו', ובקשתם לדעת את ההתייחסות ההלכתית לבירור זה.

אכתוב בתמצית את מהות הבדיקה כפי שכבודכם יחד עם חברכם לעבודה הסבירו את הדברים לפני פוסק הדור מו"ר מרן הגר"ש ואזנר שליט"א.

(1) הדנ"א הוא חומר כימי ביולוגי אשר מכיל את המידע התורשתי להתפתחות הגוף.

(2) הדנ"א אחיד בכל תא גרעיני מתאי הגוף באותו אדם (ועל כן זהה למשל, ברקמת עצם, שן, שורש השער, או כתמי דם וכו' של אותו אדם)

(3) הדנ"א משמש לזיהוי בין פרטים שונים מאחר ואנשים נבדלים זה מזה בדנ"א שלהם (להוציא תאומים זהים שגם הדנ"א שלהם שווה)

(4) כדי להשתמש בדנ"א למטרות זיהוי יש להשוות את הדנ"א מחלקי הגופה הנבדקת לדוגמת חומר שידוע שמקורו באדם הנעדר (כגון שער על מכרשת או ממחטה שעליו נזול מהאף או פריט לבוש שעליו כתמי דם)

(5) אם אין חומר שידוע שהוא מאדם הנעדר יש אפשרות להעזר לצורך זיהוי בדוגמאות דם מהורי או מצאצאי הנעדר, אולם אין הממצאים ע"י בירור זה חותכים בצורה ברורה כמו הבירור שנעשה ע"י חומר מהנעדר עצמו

(6) הזיהוי ע"פ בדיקת דנ"א מחייבת מומחיות הן בצד הטכני (דהיינו שיש את כל הכלים הנצרכים לכך והם יקרים מאד) והן בצד המדעי (יש יחידים במשטרה שלהם זכות לחתום על אישור זיהוי של בדיקה זו) ולכן יכול להיעשות רק ע"י אנשים ומעבדות שמומחיותם בכך ותוך שימוש בשטות המקובלות למטרה זו.

(7) בדיקת דנ"א נעשית בכמה אתרים כדי למנוע טעות, (כלומר שכל חומר המופק מגוף האדם מורכב מעשרות חלקיקים ועוברים שלכל חלקיק צורה אחרת וכל חלקיק יש לו זיהוי כמו א', ב', ג' ומשום את החלקיק אשר באות א' בין החומר מהנעדר ובין החומר שיש ממנו בביתו כמו ליחה וכדומה ואם בכמה אתרים הם שוים כגון א' שוה לא', ב' שוה לב', ג' שוה לג' וכו' וכן סדר מיקומם שווה דהיינו שכשניהם הסדר הוא א' ב' ג', שגם הסדר שונה מאדם לאדם נתברר ע"י שהזוהו שווה) כמות האתרים לבדיקה יותאמו לפי דרישת הזיהוי וממצאי הבדיקות (שאם יש ספיקות הרי מוסיפים לברר עוד אתרים)

(8) כאשר ממצאי הבדיקות מצביעים על אי התאמה בין הגופה הנבדקת לבין הנעדר הקביעה היא ברורה ומוחלטת ללא ספק, ואף אם הבדיקה נעשתה ע"י בדיקת דם מהורים או צאצאים

(9) כאשר ממצאי הבדיקות מצביעים על התאמה, לקביעה יש ודאות סטטיסטית שערכה נקבע על סמך מהות הדוגמאות להשוואה, כמות האתרים שנבדקו, ושכיחות הממצאים באוכלוסיה (ע"פ הסטטיסטיקה אפשרות של טעות היא בלתי סבירה, אחת למיליון ויותר)

ע"פ כל הנ"ל יש לברר כמה נקודות הלכתיות הקשורות לנושא זה.

(א) האם אפשר על סמך בירור זה לקשר בין חלקי גופה ולקבוע בקבר אחד,

(ב) האם אפשר לזהות גופה על סמך בדיקה זו ולנהוג דיני אבילות,

(ג) האם אפשר לקבע ממזרות על סמך אי התאמה בין אב לבן,

(ד) האם אפשר לקבע יורש או אינו יורש על סמך בדיקה זו,

(ה) האם אפשר להוכיח הרשעת אדם במשפט על סמך בדיקה זו,

(ו) האם אפשר להטיר עגונה מכבלי העיגון על סמך בדיקה זו.

תשובה:

יש להקדים בזה הקדמה יסודית, כל בדיקת זיהוי יש לה השלכות הלכתיות רבות שאם לא נעשית כדון בזמנה הרי זה בחזקת נעות לא יוכלו לתקן, בדיקת זיהוי כוללת כל צורות הזיהוי ע"י הבחנה בצורת הפנים או צורות אחרות, ועל כן כל בדיקה מנין זו חייבת להיעשות בשיתוף בית דין המוסמך לכך, ולא על ידי חוקרים או מומחים בלבד.

בדיקת אבהות באמצעות בדיקת דם

[ע"ד השאלה באחת מעובדות שאמרה לבעלה שהעובר אינו ממנו, ומאיש אחר הוא, ועתה אחר זמן רב שנולדה הבת, נפשו בשאלתו אי יעשה בדיקת אבהות D.N.A.]

והנה בנוגע לאוסרה על בעלה מצד אמירתה "טמאה אני לך" - כותב כח"ד דודאי אינה נאמנת ממשנה דשיליה נדרים דחיישין שמה נתנה עיניה באחר, ומאי דמספק"ל לכת"ר האם כיום שנתחדשה בחינה לקבוע האבהות של ילד הנקראת D.N.A. שמקוים קצת דם משניהם ועי"ז מתברר אם אמנם הוא אביו או לא, האם יש על האב חיוב לעשות בחינה הנ"ל בביתו.

הלכה רווחת בא"א שאומרת על העובר שאינו מבעלה אינה נאמנת [נאה"ע סי' ד' סעי' כ"ט] דהתורה לא האמינה אלא לאב, ואף איהו לא נאמן

אלא בהכרח דבר ברור כמ"ש רעק"א בחשו"י סי' קכ"ח ובתשב"ץ ח"ב סי' צ"א כשהאב אומר שספק אצלו דיבורו אינו כלום וכיון שעברו הרבה שנים ובהלכה הוחזקה כבתו, אין שום זכות להטיל דופי בבתו ולהתעסק בבדיקות האם היא ממנו או לא.

ובא"ר סי' תקסח הביא מעשה ברב סעדי' שלקחו עצם ממנו וטבלו בדם הקזה של הבן ונבלע בעצם ועי"ז הוכח שהוא בנו, ובמ"ש בס"ח סי' רל"ב וז' ע"ז הא"ר רצ"ע בב"ב ג"ח [דא"ל זילון חבטו קבר דאבוכו, ואינו אלא שודא דדינא כמ"ש הרשב"א ולמה לא עבד [כחא] רב סעדי' ותי' ע"ז הרש"ש בב"ב שם מכיון דעי' נסיון הנ"ל יתגלה שהן ממזרים ור' בנאה לא רצה שיוודע פסולם ע"י כמ"ש הרע"ב כשלהי עדיות והוא מפי' הרמב"ם שם, אבל הנסיון שלו אינו רק הודעת צניעותו יותר משאר אחיו - וזה נכון בעיני' וה"ז דכונתי'.

אמנם בעיקר הק' של הא"ר, יש לרן הלוא מת אסור בהנאה ואין רשות להשתמש בעצם המת בכר' לברר אם הוא בנו, ועי' ח"ס סי' של"ו י"ד במוכר גופו שילמדו מ' רופאים חכמת הרפואה שזה אסור מדין מת אסובה"ע ע"ש. ועי' חזו"א יו"ד סי' ר"ח שכ' דאפשר דכיון דאין כאן רק ראי' בעלמא ואין זו נמכרת בשכר לא מקרי הנאה גם יש לדון למה אין כאן ניוול המת, אך א"כ תסוב הק' על רב סעדי' ועל ס"ח המביאו, ויש להאריך בזה, ומ"מ לפנינו דעת הרש"ש ז"ל בנרן.

בגלל עומס הטרדות הסובבות אותי לא הי' בידי לעבור על מכתב כח"ד אולם יומא קגריס - יומא דמפגרי רבנן, דחקתי ומצאתי זמן מה לעיין במילי דמר והוכרתי לקצר.

בצ"פ לחמט ציון ובנין ירושלים בשוכו אל נהו ב"ב

יוסף של' אלישיב

תחומין - כרך כג - עמ' 110

הרב זלמן נחמיה גולדברג

היתר עגונות מ'מגדלי התאומים' בניו יורק

ביום מר ונמהר, כג באלול תשס"א (11 בספטמבר), פגעו שני מטוסי נוסעים שהובלו בידי מתאבדים, בשני מגדלי התאומים במנהטן שבניו-יורק בארה"ב, ותוך זמן קצר קרסו שני המגדלים על יושביהם. רבים הצליחו למלט עצמם ברגע האחרון. אלה שנותרו בתוך הבניינים נקברו תחת הריסותיהם. אל האסון והכאב נוספה זעזקתם של כמה עגונות, שבשעתו לא ברור היה אם גם בעליהם בין המתים. כשנה לאחר הפיגוע בבנייני התאומים, נודע שגופות של מר סעאדה זוהתה באמצעות בדיקת DNA שהשוותה עם הוריו. נראה שניתן לסמוך על בדיקה זו ולהתיר את אשתו.

צילומי שיניים

גופתו של מר ל' זוהתה על פי צילומי השיניים. אלו הם סימנים מובהקים שבהם נעזרים גם בזהויות של חללי צה"ל, ועל פיהם ניתן להתיר את אשתו. על ראייתם של צילומי השיניים והשוואתם לצילומים שבדין רופא השיניים של המנוח העידו שני עדים, שאחד מהם הוא שומר תורה ומצוות. אבל אין הם מעידים על עצם המעשה שראו כיצד מצלמים את שיניו של המת. מכל מקום, אם ניכר מתוך הצילום שהוא צילום של מת, הרי ברור לנו שהאיש שצילומי שיניו הם כך מת. גם אם אין מכירים שזה צילום של שיני מת, מ"מ נראה שאין חשש שמא הלכו לרופא שיניים והעתיקו מצילום השיניים שנעשה בחייו, שהרי אם יתברר שכן עשו, יענשו קשות.

בנדון דידן הדבר עוד יותר קל, מאחר שהרופא שבדק הוא ממונה, ודינו כערכאות, והרי הסיכום האחרונים שמאמינים לערכאות בענין זה, כמובא באוצר הפוסקים (כרך ג דף מבג), מספר אוצרות-יוסף להר"י עגל. מסתבר שלמשמכים העוסקים בצילומים ולצילומים המצורפים להם, מסתברא שיש לזה דין ערכאות, ועיין באריכות בשו"ת חת"ס (אה"ע סימן מג-מד) שהעלה שסומכין על ערכאות, ואפילו לא לפי תומו. ובנידון דידן אפשר שזה לפי תומו, שהרי המבקר הרפואי כתבו לעצמו, ועי"ש חת"ס שזה נחשב לפי תומו, ועיין לגם בחת"ס סימן ס"ו ד"ה והנה. מה עוד, שאין לרופא סיבה לשקר ולומר שהצילום של המת מתאים עם הצילום מהחי.

מכל זה לכדו נראה פשוט שיש להתיר את אשתו של מר ל' לינשא.

בדיקת DNA

בדיקת DNA נראה שנחשבת כסימן מובהק, שהרי כאמור לעיל הסיכוי למציאת אדם בעל סימני זהויה דומים הוא אחד מתוך עשרה בליון. אלא שיש מי שטוען, שהבדיקות לא נעשו בכל האנשים שחיו מאז ימות האדם הראשון, ואין להקיש ממספר האנשים שנבדקו אל כלל האנושות.

לעני"ד אעפ"י סומכין על זה. תדע, שהרי סומכין על טביעת עין מכת ההנחה שאין פרצופיהן של אנשים דומים זה לזה. ומנין לנו זאת? וכי נסעו בכל העולם ובדקו את כל האנשים וראו שאין שני אנשים דומים!! אלא על כרחך שסמכו על כך שרואים הרבה אנשים, ומתוכם לא נמצאו שנים דומים. אין זה אלא שכן ברא הקב"ה את בריותיו, שיהיו פרצופיהם שונים זה מזה.

עוד יותר ראייה יש מטביעת עין בכלים, שעל פיה מחזירים אבידה לתלמיד חכם. הרי שאין לחשוש שמא יש עוד כלי שדומה לכלי שלו. אצל בני אדם נחשב הדבר לדבר מופלא עוד יותר, וכמו שאמרו בסנהדרין (לז, א) "לפיכך נברא אדם

יחיד... להגיד גדולתו של הקב"ה - שאדם טובע כמה מטבעות בחותם אחד, כולם דומים זה לזה; ומלך מלכי המלכים הקב"ה טבע כל אדם בחותמו של אדם הראשון, ואין אחד דומה לחבירו". יש בכך גדולה מיוחדת, שכן כולם באו מאדם הראשון, ועם זאת אינם דומים זה לזה. אבל חפצים שלא נעשו בחותם אחד, פשוט שאין אחד דומה לחבירו, ולכן מחזירים אותם ע"פ טביעות עין. וגם אם נעשו בחותם אחד, מכל מקום על ידי השימוש הם משתנים משהו זה מזה, וזוהי יש טביעת עין¹.

וכן כל רובא דליתא קמן, וכמו רוב בהמות כשרות, מהיכן יודעים שרוב בהמות כשרות? וכי בדקו חכמים בכל העולם אלפי שנים וראו שרובן כשרות? אלא ודאי שבדקו מה שהיה נראה לעיניהם, שרוב הבהמות שראינו שנשחטו הן כשרות, וזוהי הסיקו שכן טבע הבריה שברא הקב"ה בהמות בריאות; ואם יש טרפות, הן במקרה ולא מכח טבע הבריה. וכן רוב נשים מתעברות ויולדות - וכי בדקו חכמים בכל העולם וראו שרוב נשים מתעברות!! אלא שדנו ממה שרואים. וכן עדים שמעידים על קיום חתימות - איך יודעים שאין עוד אחד בעולם שחותם כך? וכל שכן כשיש כוונה לזייף².

לעני"ד נראה שזה ההבדל בין סימנים לבין טביעות עין - שסימנים הם למשל שיש לאדם נקב בשן או פצע בראש, או שיש נקב בגט. אדם אינו מכיר שנקב כזה, באותו גודל ובאותו צורה, היה בגט קודם; כל שהוא יודע הוא שהיה נקב. וכן יודע הוא שהיה לאדם פצע בראש, אבל אינו יודע בדיוק את גודלו וצורתו. אבל בטביעת עין מכיר אדם שזה בדיוק אותו פצע ואותו גודל ואותה צורה. וכן אם יאמר אדם שהקרע שיש הוא בגודל מסוים, ואף יקוב במידותיו - זה ייחשב כטביעות עין.

על כל פנים, גם ההבדלים המתגלים בבדיקת DNA הם מגדולתו של הקב"ה, שאף שנברא אדם יחיד, עם כל זה יש לכל איש ואיש סימני DNA שונים משאר אנשי העולם (וכך גם טביעות אצבעות ומבנה מערכת השיניים, ואף צילום דיוקנו של אדם כמו שהעלה בשו"ת עין-יצחק, אה"ע סי' לא), וניתן להתיר אשה על סמך בדיקה זו.

על כל פנים אני מציע לכת"ר, שאם לדעתו יש מקום להתיר, יצרף עוד שני רבנים מובהקים, ואם לדעתם יש לסמוך על ההיתר - יעשה כדבריהם.

¹ ר' ישראל מסלנט פירש את הפס' "אבנים שחקו מים" (איוב יד, ט), שבאמת כל טפה עושה רושם באבן, שאם לא כן גם אלפי טיפות לא היו עושות בה רושם. נמצא שגם שימוש פשוט בכלי כבר עושה בו רושם, ואילו היתה עין שבעתה היה ניתן לזהותו בטביעת עין.

² וכן סומכין על דימוי חתימות, אמנם בקצות-החשן מו"ח הביא שאין דימוי חתימות אלא כסימנים, וספק אם סימנים דאורייתא.

צירוף סימנים בזיהוי חללים

זיהוי ע"פ תרשימי שיניים, טביעת אצבעות ו-D.N.A.

צירוף סימנים בינוניים לסימן מובהק

נחלקו האחרונים אם כוונת מהרא"י היא דווקא על סימנים גרועים ולא מצטרפי או גם על סימנים בינוניים נאמר דאיתם מצטרפים. המשאת בנימין בס"י סג כתב דדוקא בסימנים גרועים כגון ארוך וגוף ופניו צהובות וכיוצא"ב הוא דלא מצטרפו דלאו סימנים הם כלל, אבל סימנים אמצעיים כגון שומא וצללקת סמכין עלייהו, דדבר זר ומופלג הוא שחיבור הסימנים הללו יבזה ימצא ממש באיש אחר. אבל ר' אברהם בן המשאת בנימין בתשובות הבה"ח החדשות ס' סה חלק על דעת אביו, ודייק זאת מסברות המהרי"א משום דכל חד וחד לא מהני גם צירוף כולם לא מהני, וסברא זו שייכת גם בסימנים בינוניים שכל חד וחד לא מהני גם צירוף כולם לא מהני. וכן דייק מלשון הרמב"ם שהביא מהמהרי"א דבכל סימנים שאינם מובהקים לא מצטרפים משמע אפי' בסימן אמצעי.

החלקת מחנה בתשובה בס' נה כתב שיש מקום להחיר אשה מאחר שהיו בו שלשה סימנים בגופו שני רישומים של פצע והשומא, אע"כ דכל אחד לאו סימן מובהק הוא וכו'. וכבר כתב בעל משאת בנימין מזה, אך נראה שחבור ענינים אלו הוי סימן מובהק דרחוק שג' דברים אלו יחד ימצאו באיש אחד וכו'. כל זה נראה להלכה אך למעשה יש להסתפק הרבה דמה שכתב בעל משאת בנימין בשם המורח"י ס' עח דחיבור סימנים הוי סימן מובהק לא מצאתי זה בתשובה וכו' וא"כ מאחר שנתבטל עדות שהעיד בעל משאת בנימין בשם הרב המורח"י קשה בעיני להקל מסברא בלא ראייה ברורה, ואף שמצינו שהרא"ש בתשובה צירף הרבה דברים יחד בההיא דאשר בן סיני אף דקצת מהם לא הוי סימנים כלל וכן עשה מהרר"י קלון בההוא דוד בן שלמה מ"מ יש לחלק דהתם הזכיר שם המת וכו'. עד כאן קיצור דברי החלקת מחנה. ולכאורה נראה שדחה את דברי המשאת בנימין למעשה למרות שדברים נראים להלכה, אבל הט"ז בס"ק ל הביא להלכה את תשובת מהרר"א מורח"י מס' עת דחיבור סימנים הוי סימן יותר מובהק ואת דברי המשאת בנימין לצרף סימנים מובהקים קצת.

הבית שמואל בס"ק עג מביא את דברי המשאת בנימין ואת דברי הט"ז וסיים "ובחלקת מחנה חולק עלינו".

הלכה למעשה מקבלים אחרוני הפוסקים את שיטת המשאת בנימין ומצטרפים סימנים אמצעיים לסימן מובהק. בשו"ת נודע ביהודה מ"ת שאלה סו כתב לצרף סימנים גם אם אינם מובהקים כגון אוזנו הימנית גדולה מאוזנו השמאלית, יד ימינו נחתך ממנה אצבע, ובצירוף הכרת כלים, כל הסימנים יחד נחשבים כסימן מובהק ויצא שם לחוק דבריו המשאת בנימין הלכה למעשה, וכן פסק בחתם סופר לענין עגונות בחלק אה"ע. ובחלק א"ח ס' קפג פסק באמרו שאפשר לצרף שני סימנים שאינם מורכבים שקוע וכליטות הרבה ואז מוחזק לנו כסימן מובהק שאין זה אתרוג מורכב, ואין לנו לחוש שמא ימצא בסימנים הפנימיים היפך מהו. והביא בארוך דברי הנודע ביהודה שמצטרפים שני סימנים אמצעיים והם כסימן מובהק אחד. וכן כתב הלכה למעשה בשו"ת עין יצחק חלק אה"ע"י ס' כ ענף ג אות יב לצרף סימן אמצעי דבלבול מוחו (מחלת נפש בגללה התאבד ההר"ג) עם סימן אמצעי נוסף, דידוע כמה שיטות הפוסקים דס"ל דע"י שני סימנים אמצעיים מצטרפין דהוי כמו סימן מובהק, ויש לו הרבה הוכחות דמצטרפים שני סימנים אמצעיים להיות סימן מובהק וכו', ע"כ יש לסמוך בכל זה להקל.

אבל לענין זיהוי קורבנות אסון ע"פ שיניים, טביעות אצבעות ו-D.N.A. בדרך כלל מדובר בסימנים גרועים, ורק לעיתים רחוקות יש בסימנים השיניים מקרה נדיר של סתימה מאוד מיוחדת שסתימה זו יכולה להיות כסימן בינוני ולהצטרף עם סימן אחר וכן לעיתים יש ט"א מאוד מיוחדת שהיא כסימן מובהק או לפחות כסימן אמצעי, אבל בדרך כלל מדובר בסימנים גרועים, ונמצא שנעלו דלתות היתר ע"פ זיהוי מדעי במרשם שיניים, טביעת אצבעות ו-D.N.A., ורק במקרה שסימנים השיניים, הט"א וה-D.N.A. יהיו מאוד מיוחדים נוכל לסמוך עליהם לפחות כסימן בינוני. ומכאן שבמקרה וקשה למצוא צדדים נוספים להחיר יש לברר אצל המומחים בכל ענין מה בריוק הסימן, כי לעיתים מדובר בסימן יוצא מהכלל שיכול להחשב כסימן בינוני או לעיתים רחוקות כמובהק, אך בד"כ מדובר בסימן גרוע.

בזיהוי חללים מרבים להשתמש במושג זיהוי מדעי. עיקר הכוונה לזיהוי ע"פ תרשימי שיניים, טביעת אצבעות ו-D.N.A. שהוא החומר התורשתי המצוי בתא האדם. לתרשימי שיניים וטביעת אצבעות ישנם תקדימים בספרות ההלכתית. ה-D.N.A. הוא תגלית חדשה שטרם נידונה בספרות ההלכתית. גם בתי המשפט האזרחיים לא נוטים להסתמך על ה-D.N.A. כראיה יחידה.

טביעת אצבעות

בענין טביעת אצבעות פירסם הרב רב בורנשטיין בירחון הפרדס תמוז תשי"ג ס' סד מאמר שדן בנושא וכך הוא כותב "מכיון שמנוי וגמור בסוד חכמי הרפואה והמשפט שהקים והשרטוטים מאצבעות האדם אינם שווים אצל בני האדם, ולפי דבריהם גם אחרי המוות כל עוד לא נרקב הגוף נשארת סדרת השרטוטים האלה שעל האצבעות קיימת בלי שום שינוי א"כ יש לדון שזהו הוי סימן מובהק, שהרי גדר סימן מובהק כתב המשאת בנימין דהוא כל שלא ימצא אחד מאלף, וכ"ש בזה שלפי עדות המומחים לא ימצא אפי' בין אלפי אלפים ורבו רבון של מקרים דמיון בטביעת האצבעות של האחד למשנהו". (ועוד הוכיח משו"ת מהר"ם מלובלין ס' קיא שאפשר לסמוך על דעת הרופאים גם במקום שאפשר לברר אם הברור צריך טיחה יתרה) ולסיים כתב לצדד להחיר את האשה ע"פ טביעת אצבעות בצירוף שידוע שהבעל היה בדרך ההיא באותו יום שמצאו שם הרוג ובמיוחד בצירוף שאבד זיכרו.

בשו"ת יביע אומר ח"ו ס' ג אות כ סמך על טביעת אצבעות בצירוף הוכחות ואומדנות אחרות. ובספר דרכי חסד לרבי אברהם אבידן פ"ו אות כו כתב שטביעת אצבעות יש נוטים להחשיבם כסימן מובהק, שכן לא נמצא דמיון בין טביעת אצבעות אפי' אחד באלף. הלכה למעשה אמר לי הגר"ש אלישיב שליט"א שגם לטביעת אצבעות יש לצרף ראיות נוספות.

זיהוי על ידי D.N.A.

האותיות D.N.A. הם ראשי התיבות של החומר הגנטי שנמצא בכל תא מתאי האדם. בכל תאי האדם החומר הגנטי דומה, לעומת זאת לבני אדם שונים יש חומר D.N.A. שונה, החומר חייב להיות דומה או לחומר התורשתי של האב או של האם.

ולכן אם השוו מספיק קטעים ונמצאו כולם שווים הרי מדובר בזיהוי. גם כאן יש לציין שגם אם נשווה הרבה קטעים וימצאו שווים גם במספר החזורים וגם בסדר החזורים, ורק בקטע אחד יהיה הבדל הרי ודאי שלא מדובר באותו אדם, ההוכחה השלילית היא ודאית. גם כאן הבעיה היא שאם נשווה רק קטע אחד $A_1=A_2$ מדובר בערך 10% של האוכלוסיה שיש לה סוג כזה של קטע A כלומר שמדובר לאחד מעשר שהוא סימן גרוע, רק בצירוף כל הקטעים מקבל פרופיל D.N.A. של 1 למיליון שהוא סימן מובהק, אך סימן זה מורכב מצירוף סימנים גרועים, אלא אם כן נאמר D.N.A. נמצא במקום אחד וסימנים במקום אחד אינם כצירוף סימנים אלא כסימן אחד מובהק.

צירוף סימנים

בשו"ע אבן העזר ס' יז סע' כד כתב, אבל היה להם בגופו סימנים מובהקים ביותר מעידין עליו. וכתב הרמ"א, כגון שהיה לו יתר או חסר באחד מאבריו, אבל קטן או ארוך, או חירור וסומק, לא הוי סימן מובהק, ואפילו ק' סימנים שאינם מובהקים אינם כלום. ואפילו להצטרף לשאר אומדנות המוכיחות אינם כלום.

המקור לדברי הרמ"א הוא מפסקי מהרא"י ס' ירכ שדייק מדברי הרמב"ם שכתב אם העיד עד אחד שמת ישראל במקום פלוני וכך וכך היתה צורתו וכך סימנים היו בו אין אומרים מאומד דעתנו מסתמא אותו האיש הוא וכו', ומשמע בהדיא שהעיד על כמה סימנים ועל כמה צורות אך שאינם מובהקים ואעפ"כ כתב דלא מהני וכן דייק בתשובות האשר"י שהעיד אחד שמת פכ"פ והיה בינוני ופניו אדומים ועיניו שחורות, וכתב דאין להתירה כלל מחמת הסימנים לפי שאינם מובהקים כלל.

סוגיות בהלכות צבא ומשמרה - המשך

אם מועיל בהם עניין הסמיכות. אמנם אם נאמר שמטבע העניין הם יחד או אפשר לומר שהם סימן אחד שיש לו מספר מרכיבים ואז הם סימן מובהק ממש.

צירוף הרבה סימנים גרועים

עוד הביאו האחרונים (באוצה"פ אות יג) דאף אם נחמיר לא לצרף שני סימנים, בג' סימנים אפשר לצרף. בעמק שאלה הביא דוגמה מהשו"ך דספיק ספיקא לא מוציא מחזקה, אבל ג' ספקות מועילין. ובהאלף לך שלמה כתב אף דבתרי זימני לא הוי חזקה כי אפשר לומר שזה דרך מקרה, בג' זימני הוי חזקה ולא תלינן למימר מקרה הוא, ה"ה בצירוף סימנים גרועים לסימן אמצעי אם יש לנו הרבה מאוד סימנים גרועים גם הרא"ש יודה שיצטרפו. ולכאורה קשה על ראיית ר' יצחק אלחנן מהרא"ש שסימנים גרועים לא מצטרפים הרי בתשובת הרא"ש הוי ג' סימנים קומה בינונית פנים אדומים ועיניים שחורות, והרי כל האחרונים כתבו שג' סימנים מצטרפים. אלא שנראה שכמו שכתבנו לעיל שאין ראייה משיטת הרא"ש שלא מצטרפים סימנים גרועים, או אולי צריך לחלק בין צירוף סימנים אמצעיים שמצטרפים ג', לצירוף סימנים גרועים שאין מצטרפים אפילו ג'. ועוד אפשר לקיים דברי העין יצחק תשובת הרא"ש הוי רק ב' פנים אדומים ועיניים שחורות, כי קומה בינונית לא הוי אפי' סימן גרוע.

מסקנות

1. לפי דעת המומחים אפשר לסמוך על טביעת אצבעות כזיהוי ודאי (אם לא תהיה טעות בהשוואה). גם בזיהוי ע"פ מרשם שיניים ו-D.N.A. החשש שיהיה עוד אדם עם סימנים דומים הוא אחד למאות אלפים, ולכן מצד בירור המציאות אפשר לומר שכולם כסימנים מובהקים.

2. מצד גודל ההלכה לא ברור אם אפשר לסמוך על הנ"ל כסימן מובהק. כפי שראינו הסימן מורכב מצירופי פרטים. אם נוכל למצוא סמך שצירוף הפרטים עושה את כל הצירופים לסימן אחד, אזי אין בעיה בנידון.

3. כפי שראינו אי אפשר לצרף סימנים גרועים לסימן מובהק ואנו מדברים בצירוף סימנים גרועים. נראה שאפשר לסמוך על רוב הפוסקים שאפשר לצרף סימנים גרועים לסימן אמצעי, ואז יזיהו ע"פ מרשם שיניים, טביעת אצבעות ו-D.N.A. יחשב כסימן אמצעי.

4. פעמים קורה שהסימן הוא מאוד מיוחד במרשם השיניים וטביעת אצבע, שאפילו סימן אחד נחשב לסימן אמצעי או אפילו מובהק. כגון זה צריך לברר עם המומחים עד כמה מיוחד הסימן הבודד, כדי שנוכל להתייחס אליו לברור כסימן מובהק או כסימן בינוני.

5. למעשה אין סומכים על סימן אחד אלא מצטרפים סימנים רבים ככל שאפשר. מה שרצינו לדון הוא במשקל שיש לסימנים הנ"ל.

6. בערוך השולחן אבהע"ז ס' יז ס"ק קעג הביא לעניין צירוף האומדנות, שמסקנת גדולי האחרונים שזה תלוי בראיית חכמי הדור דאם לפי הסימנים האלו לא ימצא אף אחד מאלף הוי שפיר כמו סימן מובהק, ואם לאו אין זה כלום, וכן נראה עיקר לדינא. וכן יש מי שאומר דסימנים גרועים הרבה מצטרפין יחד לעשותן כסימן בינוני. ונ"ל ג"כ דתלוי לפי ראיית חכמי הדור כמ"ש, וכן הדין לעניין צירוף שארי אומדנות המוכיחות.

7. עיין בספח א מה שכתב הרא"ג משה קליין בהסכמת הרב וואזנר והרב ניסים קרליץ, שכאשר ישנה התאמה בגוף האדם מעצמו לעצמו אפשר לסמוך על בדיקת D.N.A. כסימן אמצעי קרוב לסימן מובהק אבל אין לסמוך אך ורק על בדיקה זו אלא יש רגלים לדבר וצדדים נוספים ע"פ ההלכה, אבל כאשר בבדיקה זו עושים התאמה בין גוף הנערך לבין הוריו או צאצאיו אינו יותר מסימן בינוני בלבד.

צירוף סימנים גרועים לסימן אמצעי

עד כה דנו בצירוף סימנים אמצעיים לסימן מובהק, אבל ראינו בפתיחה שהזיהוי ע"פ טביעת אצבעות, רישום שיניים ו-D.N.A. הוא בצירוף סימנים גרועים, והרמ"א בעקבות פסקי מהרא"י פסק שאפי' ק' סימנים שאינם מובהקים אינם כלום להצטרף לשאר האומדנות, אלא שמצינו בפוסקים סברא שאמנם א"א לצרפם לסימן מובהק אבל אפשר לצרפם לסימן אמצעי.

שיטת התוס' אליבא דר' יצחק אלחנן

ר' יצחק אלחנן מביא ראייה שלשיטת התוס' אפשר לצרף סימנים גרועים לסימן אמצעי אחד, בעין יצחק חלק אבן העזר ס' כ הביא שאלה על עגונה שנמצאו בבעל סימנים גרועים, היינו שערות שחורות וקומתו כפי שהיה בחייו, וטב"ע דגופו וגם שערות מוקפות סביב לטבורו, דאף דכל אחד בפני עצמו הוי סימן גרוע, עכ"ז יש לדון לכלל הפחות כל הנך ביחד הוי סימן אמצעי, כמו שכתוב בשו"ת בגדי כהונה ובשו"ת פנים מאירות. ובאות ב כתב להוכיח זאת מהתוס' בבא מציעא דף כה ע"א ד"ה שמעת מינה, ולעיל בדף כד ע"א בברייתא למדנו ברי מחטין וצנוריות ומחרוזות של קרדומות כל אלו שאמרו אימתי מותרים בזמן שמצאן אחד אחד אבל מצאן שנים שנים חייב להכריז, שואל התוס' שהגמ' תוכיח מכאן שמניין הוי סימן, מתוך התוס' שני תרוצים, תירוצ' ראשון דלא אלימא ליה ברייתא למפשט מינה, אי נמי דמצוי למדחיה דמניין וחרוזא הוי סימן. ואמר העין יצחק, הרי להדיא דס"ל דאף דנימא דמניין לא הוי אף סימן אמצעי מדלא מחזירין אבידה על פי זה (בתשובת אבידה מספיק סימן אמצעי), מ"מ סימן מניין בצירוף חרוזא דלא הוי כל אחד רק סימן גרוע דבהצטרף שניהם ביחד המה חשובים לסימן אמצעי. א"כ מוכח מהתירוצ' השני של התוס' הנ"ל שאפשר לצרף סימנים גרועים לסימן אמצעי (להלן נדון בענין התירוצ' הראשון של התוס') ושיטת תשובת הרא"ש כלל נא אליבא דהעין יצחק היא שלא מצטרפים סימנים גרועים.

למסקנת הדברים הכריע ר' יצחק אלחנן בעין יצחק ס' כ אות ב ובנחל יצחק ס' סה ע' ששיטת התוס' היא לצרף שני סימנים גרועים לסימן אמצעי. אבל מתשובות הרא"ש כלל נא ס' א משמע שאין מצטרפים סימנים גרועים באחד שהיה בינוני, פניו אדומים ועיניו שחורות. א"כ יוצא לשיטת התוס' אפשר לצרף סימני שיניים וטביעת אצבעות וסימני D.N.A. לפחות לסימן אמצעי אך לפי שיטת הרא"ש צ"ע אם אפשר לסמוך על הזיהוי המדעי אפילו לסימן אמצעי.

סימנים גרועים הסמוכים זה לזה וסימנים בצימצום מקום

אולם מי יעז לטעות מנתיבו של העין יצחק שהצריך היתר אחר לשיטת הרא"ש הלכה למעשה. ונראה שיש היתר נוסף בנידון דידן שהסימנים נמצאים בקירוב מקום. בעין יצחק עצמו בס' מב אות יז כתב בשני שיניים היו חסרים מלפניו בשורה תחתונה כתב שיש שני סימנים אמצעיים ביחד, סימן מניין וסימן מקום (מספר השיניים ומקום השיניים) תכופים וסמוכים אף לסוכרים דשני סימנים אמצעיים לא מצטרפי להיות סימן מובהק, מ"מ אם הם תכופים וסמוכים ביחד מודו דנחשבים להיות סימן מובהק, וזה דומה לנקב בצד אות פלוני דכתבו האחרונים הטעם אף אם נימא דצימצום מקום לא הוי סימן מובהק מ"מ כיון דנקב עצמו הוי ס"א וע"י ס' מקום בצד אות פלוני כ"ע מודו דמצטרפי. אמנם דברי העין יצחק הם על צירוף סימנים אמצעיים לסימן מובהק, אבל נראה לי שה"ה לרא"ש שלא מצטרפים סימנים גרועים לסימן אמצעי, אם הם בקירוב מקום גם הרא"ש מודה שמצטרפים שני סימנים גרועים לסימן אמצעי אחד דלאפושוי מחלוקת בין הרא"ש לתוס' למה לי.

ועיין באוצר הפוסקים אבהע"ז ס' יז ס"ק קצד אות י שהביאו הרבה פוסקים מה שהתיר הרד"ק באצבע עקומה ורושם בצידה דמצטרפים הסימנים הואיל והם סמוכים זה לזה, ובסברת העניין כתבו בשם הברית יעקב, דאף דשכיח שיקרו סימנים כאלה בגוף אחד, אבל יהיו סמוכים ורצופין לא שכיח. סברא זו נכונה בצירוף סימני שיניים, אך בצירוף סימני טביעת אצבעות ו-D.N.A. מטבע ברייתם נמצאים יחד, א"כ צ"ע

9 שם נח. א. 10 מלכים א. ג. כו.

ומה שכתב הרמ"ש בנפשוהו המל' **דגם** ענין **תפס** שלוחי ה' ו**תפס** התאוצה וילין ופחל דין כד כד גי' לפסוטי כ"י וכוונתו על פי חזקוני, דין בירור, דין בנפשו כ"י: ו**השקף**, ויען הוהק' ויחזור טו' אל חת הילד הסי ויחזק' על שיתחברו ה"ח חלו, וז"ל דיע' דילוח' אשכנזיהו ויעשרוהו, ויפת' בת קול ויחזרה ה"ח חלו – ונצטרך – ונסיק – שגלונו ענין מנצח' קול' ויחזרה ה"ח חלו' ויחזקהו, ע"י – ונעשה – ונעשה קול' על פי חזקוני' תאוצה, תלל' על ידי רוח הקודש, קו' ונעשה דקה ונרעשתה, וזכא ענין **תוקף** דהא בנכורות פ"ג חזקוני' דגם גני' כהונו חזקוני' על הנפשוהו תלל' ח"כ ויזלת, והלא תוקף ה"ח בירור, דהא סוקלין על עתוקה.

[illegible]

הנה וזה שכתבתי לעיל להוועדה דווקא, כלל היות חיו
ענייני חלל במצב זה ויהיו ויחזקו אצל כל פעילי חסידות
במחנה נשיות וקדושה, וילתי כדברי תשבתות ושלח סימן
קצ"ג, ע"ה. שכתב שם בענין נשענא דערנא, על ידי שהרשעים
חוזרו בכתל לפענע שיהא ויסקר וינא, ולכן תמרה בענע לתת
לשאלה, ואל"ה, שכתב שכתבתי חזרו על שער על ידי
הנרות האש, וזהו רבנות גניינין שאלה חזר בענע על ידי
לעיל להוועדה דווקא, שאלה גרסא דתל אמת חלל על סוד וזה
החזרו על הרשעים, ומדוע נדרש דעתה גניינין עליו ויילת
על ידי קה"ל כחצי פרשן, פשוט, והיה דבריו ויחזקו
לחזקת גניינין דעתה ויילת היה, וגי ההוא דבריו נכסי' אדעתה
וייסקר, ולפענין והיה גניי ויילת על ידי חלל אדעתה בענינא
חזר על שער ויחזקת, והיה אשוע שוות נא וכתב כל נכסי' לחזר
לחל גניינין חזר וקדושו חזר ויחזקת אשוע חזר על דעת אדעתה
כל בענין תחיל גיור וכפול דוקא — ויורי ויהי'ל תשעה
חזר על שער, כתב שהיה בענין קדושו תחיל כפול דין
חזר על שער, תחלה ע"ה.

משמעות דברי ה"ח הוא שדוקא לענין חומות ונוהלי חומות וחיובי דעת, אבל לשאר ענינים היינו לענין עריות עין ונשפט עליו שחילוק הוא יחי' ויותר לישראל חת צת האשה שר חומה גם לי וגם לך וכו', הין לסמוך אחרות.

אומדנא. הערכת כונת האדם במעשה ידוע או בדיבורו; קביעת המציאות של המעשה על ידי הערכת תנאים ונסיבות ידועים.

א. גרדי האומדנא. האומדנא משמשת הוכחה שעל פיה חותכים דינים שונים בממונות, באיסורי ערובה, בנדרים, שבועות והקדשות, ושני סוגי אומדנא הם: א) כשהמעשה עצמו ברור לנו, והאומדנא באה לברר רק את הכוונה של עושה המעשה; ב) כשגוף המעשה אינו מבורר, והאומדנא צריכה להוכיח את עצם קיומו או את האיש שעשה אותו.

בעונות אין אומדנות מוכיחות מועילות לקבוע שמת הבעל ולהתיר להינשא, אבל מכל מקום בדעיבור שהתירה חכם על פי אומדנות שמת, אפילו בלי עדות כלל, ונישאת על פיו, לא תצא מעבולה⁵⁸.

דצ"א. כ"י היה מועד ברב מעידת בן רופא חתכם באחד שהלך למדינת הים עם עבדו והודיר עמו סמון גדול ואשתו היתה מעוקבת לימים מת הארון והגיע כל הממון והלך העבד והחזיק בנכסיו ואמר העבד אני בנו בשגל הבן שהולידה שמע שמת אביי הלך לתבוע נכסיו שהחזיק העבד ונתתהו בנידון הדרור והיה ירא הבן לפתוח (פיר) כי ויתרגמו ונתאמנו בבית רב מעריה הוציא לפניו לאכול ואל אכל עד ששם לפניו ולא הרביעו נתן לו קצת דברים אל המלך הלך ובכח ויתרגמן לפני המלך ושלח המלך אתה רב מעריה לדון דין לו ויצא רב מעריה לחקור עד כספל ולקח עמו חתמים העבד על אפי הבן והוציאו כספל העבד ולא נכלעו הדין ולקח העבד ושם אותו כספל הבן ונכלעו הדין כעבם (8) כי היו גוף אחד [8] ולקח רב מעריה הממון ונתנו לפני שם אפי נאה ורואי לכן שיתעבדו ביום מיתת אביי וכן אמר איוב כי לא סגר דלתיו מבני ולא כספן אמי שהיה בגוף אחד ומיתתו יקלל את יומי וירבהו כי עשה לשלול השנה הבאה באותו יום לא היה משנה לכך שי להעניטת ביום שמת אביי. (חב) ומאז באר ראשון הן כספן מאתה ביום שמת אביי ומשנה משנהו היה מתאמנן כשבס וארס סמסא :

סימן רצ"א

סמכות של בחינה מדעית במבעים.

[א] ולקח ר' סעדי' המנוון וגתו לנגו. וכו'. כדנ נכתב הרבה
על דבר זה, וזמני' ונפיקים לר' אבא ב' גלית' כ' הול'
העני, אבל אין זה מעמי' לר' אבא כחות הענינים, ומה שחנ'
מוצי' בזה, הוא **לעם** אם מוידא' על שפוקר על חבית' עושה
זו – לו ישי' בזה הנוט – הלכתי מן המצור, וכו'. ודא' זה
העני' ה' מוחזק במקומו, ויתוריה **כחית** על פי שנים עדים **יחוס**
העני' דאין דבר אחד ק' לננוון, גם שאין לו נפיקסין עושה
של דבר אחד, ודא' חנון ביחוסיה' ולעדות אלה, וכל זאת י'
אפשר לחיב' ענוון על פי אחד, דא' כדור התורה, ודא' **חביב**
הוא זה, על פי חבית' של שדם וכו'.

[illegible][illegible]

אומדנא דמוכת להחזיק ולהוציא

ובדבר אמונתו דומהת לו עולותיו מיד המוות וזו אמונתו
דוקא אמונתו בלתיבדבב החיובים, וזהו הנדון
 בסוגיא דל"ב דר"ק, ש"ל צ"ל כד כסמי, ועי' גספר דנר
 גיטס חר"ו סי' י"א, שגספר דנר האמונתו תלמן יד אמונתו חסדס
 לה ועשה, וזהו מוכיח אמונתו, וזה שד"ק בלתיבדבב שד"ק
 לה ועשה דקדוה, וזהו דנריו הרבה, וזהו ונדר הר"א" ש' ונע
 דרין אמונתו לפיכך ונעשש מלתי, וזהו ועשה קדוש ה"ה ש' ונע
 ועי' גספר דנר, כללים, סימן שפ"ו, שד"ק ונדרה ונעשש
 ונעשש ענין אמונתו, וזהו הפסדרס שהנעשש ש' אינס ת"
 לענין זה.

אמא לדברי הר"ש ה"ל לרובים נציור, דהא גזי שטר ונזכרת, האדם שנתנה סחיה על גוהרה נצבה להקנות לבתה את נכסיה, וזהו שטענה על שטר האור דהי להקנות לבתה נכסיה, והואיל שהדבר נזכר ונחקק על פני האור נצב לזה שטען נכסיה ויחיה להחיותה, לכן שטר אלו מחזיקים את אלה הקהות את הכספים לבתה אלה לבנים – ועיין תוס' בחבונות ד"ה, וצין בדענין אלה על נקיות אגלי יגור, ונזכר גיטין ק"ז יו"ד ד"ה, אור לה, כתבו שגני מנחתם היו גבלי דעת, ע"ש – אבל גני דיוט דרבי נבזה אין בזה ענין שטחין על גשעוניה של אחרים אכן דעת איתן בזה עצמום אלה על לבתם על קדור של אחר, חזי יודע איתן אורם מחמתה, ולפי חזק הבד להרשם.

ומשם יצא יגו ושמוע בדלומדרא דוורחא חילין בחר רובא
הגם דלין הולכין צונוון אחר הרוב, ח"כ זה דורא
נזקוק שיש רוב, אבל לחייב ונוון על תלמודא בלד ושמוע דלא
ויתביעין, ואזי פירש הר"ג שזה דמוריש רבי בנחא את הן הגיע
הוא ושמוע תלמודא, ובע"כ, לרין לנוון דגם כוונת הר"ג היא
דמוס דתלמודא דוורחא הוא לכן הוריש ר"ב את הן הגיע ושמוע
שולח דרייני

שוב רחיתי נהרש"ש נצ"נ שם שהניח קושיא בשם הק"ר לומר
לא עשה רבי צנאה כוונ שעה ר' סעדי גאון לנחון דרם
הגנים ונעלם אניהם, ותירץ שלא ראה לנלות את היומוזרים.

[illegible][illegible]

בחינה מדעית שאינה מתנגדת לדעת תורה

[illegible]

אין זה ענין לומר שכתב הרמב"ם ז"ל כענין תנאי: שאין
לא לקח דמיון תורמונו ומוחלת על זה חסדו הטעם וההפאה
אלם לאקח לדברים אין תורמו על שמונים תללים, לא כי היתר
זה במופתים הכתובים, ולא תדון דברי הטרתות על פי חסדו
והפאה, שכן הכתוב תעול וכו' הקבלים, כי בזהו חסדו ורוב
הענין לחסד, ומופתים ומופתים וכו' חסדו, כי אין ספק שחסדו
וכד וגשאל זה כוית שאלתו וכשירים, הם יאמרו שיוות לשעתו,
אין בתורמו זה על שמונים וכו' חסדו, וזאת וכוית חסדו שאלתו
אמר — הם שמונים וכו' חסדו, וזאת וכוית חסדו. אמר
רמב"ם, כי ס החזונר שאלתו שרפאשים האורים כנגד וכו'
ואמרו בנבואה, כלומר, ונבואו ז"ל אמרו שסבירה וטרתית לא
אמר וספת וכוית וכוית, והרפאשים האורים אין טרתית
וגרנות לויית הנבואה נוחלת סבירה, או וכוית שאין לו חלל
אין תורמו, חסד ופוסק אין חסד, חלל כדבר שרפאשים
האורים חסד ופוסק לדעת חסדו, חסד שאין לו חסד
טעם על ונדרים את וכוית, וכוית הכתובים לא ר' עמדי' ואין
אין וכוית, שחזר שאלתו לקוח על הנבחה הנבואית כי היא
אין ונבחה על הנבחה הנבואית וכוית.

אומדנא. 1 שו"ת מהרי"ק שרש קכט. 65 ח"מ
ס' יז ס"ק כג, וב"ש שם ס"ק נ. ועי' ויכוח גדול על
אומדנות בעונות ב"שערי תורה, ווארשא תרס"ו,
קונטרסים יא ויב.

רצא. (א) יעוויין ב"כ ג"ח א' ברשב"ם ר"ה אטר להו: שלמ רצה לחבוט על קברו של אביו ויעוין ברכות י"ח ב': בעינא אמא בר אבא, ועל המעשה הזה בכלל יעוין דבריו ה' שו"ר בבב"ע תקפ"ט צד 37. (ב) כפול למסד סימן תתשנ"ד ויעוין מנו אברהם מ"י תקס"ח סכ"ב.

תורה

חלק ב - קונטרס יא

שערי

הסיבה שפעל זכרו מאתנו אף כי עודנו חי. וגדולה מזו מובאר בש"ס ריש נדה דמקום שנמדר ונמלא חסר דכל הטהרות שנעשו ע"ג טמאין ודאי דהעמד מקוה על חוקו ואימא לא טביל אף דכאן בודאי נעשה מעשה בביטול החוקה שהי טביל במקוה מ"מ כיון ד"ל דמחילה לא נעשה המעשה באופן המוטיל לבטל החוקה אין מעשה זו מקלקל החוקה ועומד בחוקו הראשונה ודאי כא"ל לא טביל כלל [ומה דקשה מה ע"ד החס' כחוצות (כ"ז) בורק לה קידושין ספק ק"ל כנר חירק לה המהרי"ט בראשונים סס' י"א ואכמיל] וכש"כ בנ"ד שלא נודע כלל אם נעשה זו מעשה לבטל החוקה חיים מה בכך שיש לנו אומדנא שנעשים זו איזו מעשה הלא י"ל דמטעם לא נעשה זו מעשה כו' לבטל החוקה חיים והרי כל ענין זה שא"ש יתעלם מדרשו לפסע פתאום וישתכח וזכר הוא לסיבה איזו מקרה פלא שיסבוק ט' א"כ מה חיות לחלות הסיבה בסיבות הרענא ומימא יוהר מאיזו סיבה אחרת מכמה סיבות נפלאות המודמני במקרה ובין שאין לו דבר המורה לו אשר נסאבה בו מקרה של מיתה הרי הוא בחוקה חיים ודאי.

אומדנא נעשה הקידושין שלא נחשבה להפקדון ארעא דכדי וכן כהאי דקידושין הנ"ל בנכר דזין נכסיו לבטל לא"י דהאומדנא נא לנלס מעשה המכירה של דעת למידר סס. וכן כל כיוצא שבה האומדנא לזכיר "לסלק" החשש הכא להטיל ספק בפעולה ההוא שפעולה בודאי נעשים לבטל החוקה או שבה האומדנא להכריע" לר הספק אשר בפעולה זו. או לנלס "כוונת" הפעולה :

אבר היכא שלא טרע לנו כלל שנעשים בזה פעולה שהיא פעולה המבטלת החוקה נבי דנחמדש לו ע"י אומדנא לדון שנהחדש בזה האדם איזו סיבה הלא כמה סיבות נעלמות יש למקרה ואיזו אומדנא יש לנו להכריע שנעשה זו פעולה "פלונית" שעל ידה אחרת החוקה ויותר יש לנו להעמיד הדבר על חוקו ולא לאורעי החוקה כמו בנידון שאלהט שפלוני זה נעלם מאתנו זמן רב נהי דיש לו אומדנא מוכחת אשר נהבוק בחדס זה סיבה אשר על פיה נעלם זכרו מאתנו אכל האומדנא לא חכרע לו כלל שסיה לסיבות הרענא ומימא לאורעי החוקה חיים דכמה סיבות נעלמות יש למקרה שאלה מהמה יהיה

שמה לא הערה זה מפני שחוקת טורח זו שהערה. ודין בכל הדברים ע"פ חוקת הטורה. אלא שחש חכמים במים שאל"ס למיעוט הודמטת התחדשות הללה ע"י מחילה של דגים וכיוצא. וזכר כיון שעל העצירה היא בחוקת מיתה אלא שיש ספק לדרי התחדשות הודמטת בו הללה מהני עפיר לסמוך על אומדנא המוכחת להמליש הספק ההוא כגון בנ"מ וכיוצא. וכן בעובדא דפונדקא כסוף יכחוש שהרי העיריה שפלוני מה שעל פי הדברים האלה הרי נודע שמה פלוני אלא שיש ספק שמה משקרה לאיזו סיבה מהני האומדנא שהי"א מקלו וחרמלו שהי מחלישות לר ספק זה. וכן ענין האומדנא בנמל האומר בין הנמלים ונמלא נמל הרוג כלידו בש"ס שבועות דף ל"ד דש בודאי נמלא נמל מה לפעני ובודאי נהרג מאחד מהנמלים אלא שיש ספק ע"י מי נהרג ס"ל לר"א דמהני האומדנא המוכחת להכריע הדי שנהרג מהנמל האחר. וכן בעובדא דשמעון בן עטק שס שבדאי זה נהרג ע"י אחד שי"ר האומדנא להכריע שנהרג ע"י הרודף אחריו והסייף בידו. וכן היכא שאומדנא נא לנלס הטועה נעשה הנעשים כגון כהאי דנ"ק הנ"ל ביבמה שנפלה לפני מ"ש שיש

הנה מ"ס ר"מ אי אוליין בחר אומדנא בדבר שנעשה הוא דבר פשוט ומפורש בש"ס דף (ק"י) ביבמה שנפלה לפני מוכר שחין דחריין דמישק בלא חליצה משום אומדנא דרדפהא דכדי לא קידשה נפשיה וכן בנ"מ מובאר בש"ס קידושין דף ג' בנכר דזין נכסיו ארעא למיסק לא"י ראוילין בחר אומדנא דרדפהא למידר זין וכן הארין בכיאות בש"ס הרא"ש כלל פ"ו סו"א ושו"א מהרי"ק שורש קכ"ט ו"ל לזה הרחבת ראוילין דכל אומדנא היא במשפט הניין הסבירא וסבירא דחובייתא היא וכן כחוצות דף (כ"ז) ע"א חריין למל קרא סבירא היא וכן בש"ס דף (מ"ו ע"ב) ועמ"ס הסוס בשבועות כ"ב פ"ב [ול"ס נחי' הרשב"א סס.] אכל כל זה אינו ענין לנ"ד כל שראש פלוני שנטעם ונשחפה כשפור שטל נפשו ולא עלה פשוט שסיה' אשמו מותרת לעלמא כי חוקת טורח זאת היא למימא והיא בחוקה שפשיט וגדולה חוקה זו נא להרוג הנפס כח"ס הרמב"ם בפ"א מאיורי ב"ה"ט אין העדים מוקדן לראות המנאשין שעהיו זה בזה והכנים כמחול וכו' אלא משיבא איתן דבוקין וע"ז הס נהנין כר"ה"ט וזו ואלן אומרים

משפט

חלק א

אורות

בירור יהדות בהסתמך על בדיקת D.N.A.

כן הדין גם ביחס להכרת שמות בעלי השטר, כמובא בשו"ע חר"מ סימן מט סעיף א, שאפי' פסולים נאמנים להעיד על כך. כן כתב גם בבאר היטב (אבן העזר סימן מב ס"ק יב) ביחס להכרת המתקדשת, שהכרה זו תהיה אפי' ע"י עבד או שפחה או קרוב. יתכן לומר שגם בענין הכרה זו, של חיבור וייחוס הקרבה המשפחתית בין המבקשת לבין אותה אשה שהמבקשת טוענת שהיא אמה (וכן האם מאשרת זאת), ניתן יהיה להסתמך על ממצא אשר אין תוקפו כעדות לכל דבר, ולא תהיה גרועה בבדיקת D.N.A. (אשר הינה מדויקת ביותר, כמפורט לעיל) מבירור של הכרה ע"פ עדים קרובים או פסולים.

כתוספת לכך כתב לי ידידי הדיין הר"ג עירו שחר שליט"א שנראה לשייך דין זה לנידון של ע"א הנאמן ביוחסין (שהרי גם פה אנו זקוקים לעדות על הייחוס, כדי לקבוע יהדות). דהנה כתב הב"ש באבן העזר סימן ב ס"ק ב שע"א לא נאמן ביוחסין, ובאוצה"פ שם הביא מהאחרונים שתמולה על דבריו מלך כתב כן, והביאו שם מהבית משה ומעור אחרונים שבייחוס קהל העיקר לדינא דרע"א כרשי"ה והרמ"ה (שהם מקור דברי הב"ש), ואכן ע"א נאמן להחרי, ואין לומר כה"ג שעשו מעלה ביוחסין, מפני שא"כ לא תהיה לו תקנה להינשא כלל.

ובדברי הבאר היטב שם מובאר שדינו של מי שיש ספק ביהדותו דומה לדינו של מי שיש להסתפק בכשרותו לקהל, שהרי בבה"י שהביא שם בבאר היטב פסל את מי שבא ואומר ישראל אני מפני שאין משפחתי ידועה, א"כ מובאר שגם לדעת הבית משה הנ"ל יש להקל בכה"ג (בירור יהדות) מהטעם הנ"ל.

והוסיף שם שבויתר יש להעיר שגם לב"ש הסובר שע"א לא נאמן ביוחסין, הוא משום מעלה שעשו ביוחסין, אבל מעיקר הדין לא צריך עדות בבה"ג, אלא דינו כדין ע"א שנאמן באיסורין, מפני שאין חזקת כשרות וחזקת פסול, וכמובאר בב"ש סימן ג ס"ק ז. א"כ באופן שיש בירור שאמנם אינו כעדות גמורה אך הוא בירור קרוב לרדאי (כדוגמת בדיקת D.N.A.) יהיה אפשר לסמוך על כך, ובהו אפשר ולא התמירי חז"ל, וכמו שצינו שסמכו על חזקה שבניה כרוכים אחריה גם לענין ייחוס (כמובא בטור סוף סימן ג), הרי שלא חיביו בדווקא שני עדים אלא הוא הדין כל בירור טוב, ואפשר שגם בדיקה זו תהיה בירור טוב לענין זה. עכ"ל.

מכל הנ"ל נלענ"ד שניתן להסתמך על בדיקת D.N.A. כדי לקשר את הייחוס בין האם לבתה, ובהנחה שיהדותה של האם כבר מבוררת, ניתן לאשר גם את יהדותה של בתה.

לבית הדין בתחום שיפוט מסוים הגיע תיק בירור יהדות. לאחר בדיקות שונות הצליחו להוכיח את יהדותה של אימה של המבקשת (אם המבקשת, ע"פ טענתה של המבקשת ושל האם). ואולם, על אף כל המסמכים שהוצגו לפני בית הדין, לא הוכח קשר ברור בין אותה אשה אשר הוצגה לפני בית הדין כאימה של המבקשת, לבין המבקשת עצמה.

כדי לאמת את הקשר שביניהן, הציע בית הדין להשוות ביניהן ע"י בדיקת D.N.A., אשר תוכל לקבוע לנו שהאשה שנמצאה יהודיה, היא אכן אימה של אותה המבקשת.

התשובה דלהלן תרין בשאלה זו, האם אכן ניתן להסתמך על בדיקת D.N.A. כדי לקבוע את הקשר הברור שבין נשים אלו לשם קביעת יהדותה של המבקשת.

להלן אביא את הפסק שיצא מבית דינו של הגר"ש ואנר שליט"א (נכתב ע"י הר"ג משה שאול קליין שליט"א ואושר פסק דין זה גם ע"י הגר"ג קרליץ שליט"א).

המהלך הנראה מתשובתו זו הוא שבמקום שבעי עדות גמורה אי אפשר להסתמך על בדיקה זו (כמו שכתב מפורשות בסעיף ה), ואולם במקום שמספיקה לי עדות של גילוי מילתא או הכרה בעלמא וכד', ניתן להסתמך על בדיקה זו במקרים מסוימים (הלכך אתי שפיר מה שפסק שניתן להתאבל ע"פ בדיקה זו, זאת בהסתמך על דין השו"ע ביריד שצו, א שמתאבלים ע"פ עדות עד אחד, עד מפי עד או עכו"ם מסל"ת, דהיינו שלענין זה אין צורך עדות גמורה. כן אתי שפיר מה שפסק שבמקום שלא מוציא מחזקת אחרים ניתן להסתמך על בדיקה זו לענין ירושה, זאת ג"כ אתי שפיר ע"פ המובא בנתיבות המשפט חרי"מ רפ, א שאם בא ואומר שהוא הבן, ואין אחר המוחזק בירושה, הרי הוא נאמן. גם שם מצינו א"כ שכדי לזכות בירושה אין צורך בעדות גמורה, אם לא מוציא מחזקת אחרים).

עוד מצינו שבענין הכרה בעלמא גם עדים פסולים יאמנו להעיד, כשם שמכשירים אנו עדותם של פסולים בעניני גילוי מילתא אחרים, כגון להאמינם לגבי גט שאלו שלפנינו הינם הבעל והאשה או לגבי חליצה שזהו אחי המת וגיסתו (שם ניתן להסתמך גם על ע"א, אשה או קרוב, מדין מילתא דעבידא לאגלוזי). כמובא בשו"ע אבן העזר ס' קב סע' ג, וכן בסימן קמ סעיף ב וסימן קסח סעיף ח (אדוות חליצה).

השלכות אמינות בדיקת רקמות ומבנה הד.נ.א. לפתרון בעיית היוחסין בשיבוט

החלקת מחוקק דאפשר לומר **דלכהונה החמירו יותר**. ומבואר בדעת החלקת מחוקק שבכהונה מחמירים שאין הולכים אחר רוב לייחסו לבעל.

ובנידון דידן, כיון שבדיקת רקמות של אחים אינה יכולה לקבוע **בדאות גמורה של מאה אחוז** שפלוני הוא האב, אלא רק סבירות של **רוב**, גם לדעות שניתן להסתמך עליהן להלכה, ע"י משמרת חיים (רנשבורג; סימן לו עמ' קמב) ומכתב הגרי"א הרצוג (קובץ אסיא, חלק ה, עמ' 196), ולב אברהם (ח"י עמ' יז) - בניגוד לשערי עוזיאל (ח"י, שער מ סימן יח), ודבר יהושע (ח"י אבן העזר סימן ה) וציץ אליעזר (חלק יג סימן קד) וקובץ תורה ומדע (כרך י סימן תשמד) ואסיה (שם עמ' 149 ואילך), שכתבו שאין להסתמך על בדיקות אלה, **להלכה אין די בזה לייחסו לכהונה**, מה גם שאותו הכהן הצהיר בבית המשפט שהוא אינו אביו, ויש להתחשב בהצהרה זו כדי לערער על ייחוס הבן אליו, ע"כ פסק הדין.

נמצא שנחלקו הפוסקים בדבר קבילות של בדיקות הרקמות: יש שאינן מסתמכים על בדיקת רקמות, ויש המסתמכים, אך גם הסתמכות זו איננה וודאות גמורה, ואין בה כדי לייחסו לכהונה, מאחר "ולכהונה החמירו יותר". וכמו שגם מובא בשו"ע (אבן העזר סימן ג סעי' ט) שאם היו עשרה כהנים שפירש אחד מהם ובעל, אף על פי שהתינוק הנוול הוא ודאי בן הכהן, משיקין אותו מדין כהונה. וזהו מדין דרבנן שצריך שיהיה הבן מיוחס אחר אביו. ובאוצר הפוסקים (אבן העזר סימן ג אות ו) הביאו מדברי הפנים מאירות, שאפילו היו העשרה כהנים בני איש אחד ופירש אחד מהם ובעל, גם כן משיקין אותו מדין כהונה, אע"פ שמשפחתו ידועה שהרי הוא מיוחס אחר זקנו, **כי צריך שיהיה מיוחס אחר אביו דווקא**.

סיכום הדעות בענין קבילות בדיקות רקמות, מובא גם בספר נשמת אברהם (אבן העזר סימן ד, סעי' יג). ושם הובאו דברי הגר"ש, שם התקדמו המדע, הפכת בדיקת רקמות לוודאות, ולא רק הוכחה מכח רוב, ולכן ניתן לסמוך עליה לענין קביעת אבהות. ולפי זה יתכן שתועיל הבדיקה אפילו להעלות לכהונה על פיה, וצ"ע. ועיי"ש בפסק ההלכה שחתומים עליו הגר"ש ואזנר והגר"נ קרליץ, בענין קבילות בדיקת ד.נ.א. להסתמך על פיה לענייני נחלות, מזונות ועניינות ועוד, ובמבואר שם כי בדיקת ד.נ.א. **נחשבת הוכחה של "רוב", ולא ודאות מוחלטת**.

וידידי הרב שלמה דיכובסקי, דיין בבית הדין הגדול בירושלים, אמר לי (אי אלול תשס"ה) שכיום מסתמכים בבתי הדין הרבניים על בדיקת ד.נ.א. רק לגבי דיני ממונות (כגון תביעות מזונות וירושות) אך לא לגבי קביעת ממזרים. והוסיף, שבתי הדין משתדלים לא לבדוק ד.נ.א. אצל זוגות נשואים כדי לא לעורר ספקות ולהרבות ממזרים, והשימוש בבדיקות ד.נ.א. מצומצם לתביעות מזונות אצל פנויים.

אך בתקופה אחרונה, במחקרים המדעיים האחרונים הוכח שההסתברות הסטטיסטית למציאת שני בני אדם עם מבנה ד.נ.א. זהה היא אחת לטריליון (אלף מיליארד) - **מספר הגדול יותר מכל בני האדם שעל פני כדור הארץ**. כלומר, כבר אין כל אפשרות, ולו הקלושה ביותר, שמבנה ד.נ.א. הוא של שני בן אדם. ולפי זה בדיקת ד.נ.א. כבר איננה הסתמכות על דין "רוב" אלא הופכת **לבידור של ודאות מוחלטת**.

ולפי זה יתכן שכאשר דבר זה יהפך לעובדה מוחלטת ומקובלת בין בתי הדין תחשב הבדיקה להוכחה ודאית, שנוכל אפילו להעלות לכהונה על פיה, וכמו כן להתיר עגונות ולקבוע ממזרות על סמך בדיקת מבנה הד.נ.א.

ג. לאור האמור לעיל בענין קבילות בדיקת רקמות ומבנה הד.נ.א. - נראה שפתרון בעיית היוחסין בשיבוט, יהיה תלוי ברמת ההסתמכות על בדיקות אלו. אם נקבל את הזיהוי על פי ד.נ.א. כוודאות מוחלטת למעלה מכל ספק, לענייני ייחוסין, וניתן להעלות לכהונה על פיה - הרי שגם בשיבוט שהוא העתקה של הד.נ.א. מבעל התא למשובט, אנו מחשיבים את הבן כמיוחס אחר אביו.

אולם אם בדיקות אלו אינן מספקות וודאות אלא רק **רוב** המבוסס על הסתברות גבוהה ביותר, כל עוד אין זה "מאה אחוז", נתבאר לעיל שאין מעלין לכהונה על סמך זה.

א. סוגיה נוספת שיש לה השלכות להגדרת הייחוס בשיבוט, היא גישת פוסקי ההלכה ביחס לקבילות בדיקת רקמות ומבנה ד.נ.א. (D.N.A.). הוכחה ודאית לקביעת זהות אדם, מאחר ואין שני אדם שיש להם רקמות זהות או ד.נ.א. זהה.

לדוגמה, אם ראובן מכחיש שהוא אבי הילד, או כאשר הוא טוען שאינו יודע אם אמנם הוא האב אם לאו, ולעומתו טוענת האם שראובן הוא אביו של הילד, **דנו הפוסקים כיצד להתייחס להוכחות מדעיות בדבר קביעת אבהות והכרת אבהות במצבים כאלו**. [יש להבדיל בין זוג נשוי, שאז יש חזקה רוב לבעל האשה שהוא אבי הילד, מדין "רוב בעילות אחר הבעל", ואם הוא טוען שאין הוא האב, עליו להוכיח זאת. לעומת מצב של אשה פנויה שזינתה, וטוענת שפלוני הוא אבי הילד, שאז נטל ההוכחה עליה, מפני שכשם שזינתה עם זה יתכן שזינתה עם אחרים].

דרכי ההוכחה השונות מבוססות על ההנחה המדעית, שתכונות שונות עוברות בתורשה מהאב ומהאם, ולכן ניתן לבדוק תכונות כאלו, ולברר אם אכן הבעל או הנואף הוא מולידו של הילד. קיימות שיטות מדעיות אחדות, אשר בעזרתן ניתן לשלול אבהות, או אף לקבוע בחיוב קשר אבהות בין גבר לבין בן או בת.

[א] **בדיקה על סמך סוגי הדם**. בבדיקת סוגי הדם של האם, ניתן רק לשלול אבהות, בסבירות של 93%, אך לא לקבוע אבהות באופן חיובי, מכיון שיש הרבה אנשים עם מערכות זהות של סוגי דם אלו, ולכן לא ניתן לומר שדוקא אחד מהם הוא אבי הילד.

[ב] **בדיקת סיווג הרקמות**. דרך זו מדעית יותר ומהימנה יותר להוכחת אבהות. הבדיקה מבוססת על מערכת האנטיגנים מסוג HLA. שהיא מערכת תורשתית, אשר חלקה בא מן האם, וחלקה האחר בא מן האב. מהימנות שלילת אבהות בבדיקה זו היא ברמה של 99.9-98%, ומהימנות הקביעה החיובית של האבהות היא 99.8-95%. הקביעה המדעית איננה יכולה לתת אמינות של מאה אחוז בגלל סיבות כלליות, כגון אפשרות של טעות מעבדתית, ושינויים בתפיסה ובהבנה המדעית. כל אלו הם זניחים בתנאים נכונים, ומהימנותם כאמור קרובה ביותר לוודאות מלאה.

[ג] **בדקים את מבנה הד.נ.א.** היחידה הבסיסית של גוף האדם הינה התא, וכל תא מכיל בתוכו גרעין ובתוכו מולקולות של החומר ד.נ.א. שהינו חומר התורשה, ה"מדריך" את מערכות התא לייצר את החומרים הנחוצים לקיום ותפקוד הגוף. מולקולת הד.נ.א. מסודרת וערוכה במבנה הקרוי כרומוזום, ועשויה בצורה של סליל כפול. באמצעות בדיקה, ניתן להשוות בין חומר הד.נ.א. של הילד לזה של האב הנטען, על ידי חיתוך חומר הד.נ.א. לחתיכות קטנות והשוואתן.

ב. הדיון אודות קבילות של בדיקת סיווג רקמות מתמשך כבר שנים רבות בין כותלי בתי הדין ובתי המדרש, ויפיע דבריו של הרב שלום משאש, רבה של ירושלים, הכותב בשו"ת שמש ומגן (אבן העזר סימן יז) בתחילת תשובתו בענין זה: "והנה חפשתי בספרים וראיתי שענין זה של **בדיקת רקמות** לא ברור אצל חכמי התורה. ויש מהם שדוחין אתו לגמרי, ולא סומכין עליו. ואפילו המקבלים אותו, **רובם מודים שאינו מאה למאה לסמוך עליו לענין ממזרות, רק לענין ממון לפטור האב ממזונות ומירושה וכיוצא**".

ואכן נחלקו פוסקי זמנינו בדבר קבילות **בדיקת רקמות** לקביעת אבהות, וההכרעה המקובלת היום בבתי הדין היא, **שלענין קביעת ממזרות** [לאחר שעלה בבדיקה שרקמות הבן אינן מתאימות לאביו] לא מסתמכים על בדיקת הרקמות, אך לעניינים אחרים, כגון תשלומי מזונות, מסתמכים על בדיקה זו. הטעם לכך הוא, מפני שעד כמה שבדיקה זו היא ודאית ב-99.9%, אולם כל עוד אין ודאות מוחלטת של מאה אחוז - לא מסתמכים על בדיקה זו ביחס לקביעת ממזרות.

בפסק דין של בית הדין לענייני דיני ממונות ובירורי יהדות בירושלים (כרך ד, עמ' שכ) הדברים מסוכמים בקצרה, וצויינו שם מראי מקום לדברי הפוסקים שדנו בענין זה בארוכה: "כתב הרמ"א (אבן העזר, סימן ג, סעי' ט) ונתה עם כהן אחד, ובתוך שלושה חודשים נשאת לכהן אחר, הולד פסול לכהונה. והקשה החלקת מחוקק (שם ס"ק יב) למה לא אמרנו "זיל בתר רובא", ורוב בעילות תולים אחר הבעל ולו יהא שזינתה תחת בעלה הולד כשר, מדין **רוב בעילות** אחר הבעל. וכתב

מי הם האסורים לבא בקהל ואיזהו הנקרא ממזר

נשמת אברהם

כסניף נוסף לכל האמור יש להוסיף גם זאת, דנראה שהקביעה המדעית בזה ע"י בדיקת סוגי הדם איננה יוצאה עכ"פ מגדר השערה של באשר הוא שם כפי שאנו רואים בהרבה מקרים שמה שהמדע קובע לוודאות כהיום, כעבור זמן מה קובע בעצמו אחרת ומבטל מה שקבע בודאות תמול, וזה לפי התפתחות והגילויים החדשים שמגלה לאחר מכן. והא הרי ידוע דעת גדולי הפוסקים שאין להסתמך ולא לקבוע הלכה על אומדנות הרופאים. וברור שאין זה דומה למה שהרופא קובע ע"י צילום או ראי שסביר רבנן שבוה כן נותנים לו נאמנות, עכ"ל.

כתב לי הגרש"ז אויערבאך זצ"ל¹³: יתכן שדברי חז"ל אינם כ"כ כפשוטם ולא נוגע כלל לסוגי הדם, אך גם בלאו האי טעמא אין להסתמך על זה. עכ"ל. ואמר לי הגאון זצ"ל: שאין להסתמך על בדיקה זו באופן החלטי ובלעדי, אך אפשר להשתמש בה כסניף לדיון, בין לשלילה ובין לחיוב, עכ"ל.

והלום ראיתי שכ"כ הפרופ' דב פרימר בשמו¹⁴ זצ"ל: הסביר לי הרב אויערבאך זצ"ל: שכוונתו היא שאין להסתמך על בדיקת דם לשם קביעת אבהות ודאית, וזאת משום שדינה של בדיקת דם הוא מכח רוב וספק, עכ"ל (אך עיין לקמן ס"ק ו). וזה כפי שפסק בית הדין הרבני האזורי תל-אביב-יפו¹⁵: יש כאן רוב נגד רוב, דהא אם נאמר דהילד בחזקת אביו בכדי לאוקמי רוב בעילות אחרי הבעל, בע"כ נצטרך לומר שילד זה יצא מכלל רובא של רוב ילדים שסוג דמם זהה עם סוג דם של אחד ההורים. ואם נאמר להיפך, שילד זה הנצ לא בנו של המוחזק לאביו בכדי לאוקמי הרוב של רוב ילדים דמם זהה עם דם הוריהם, נצטרך לאמר שילד זה יצא מכלל הרוב של רוב בעילות אחרי הבעל. וא"כ מאי חזית להעמיד את הילד בחזקת אביו בכדי לאוקמי רוב בעילות אחרי הבעל ולהוציא מהרוב של רוב ילדים דמם זהה להוריהם, נאמר להיפך, דילד זה הוא לא של אביו בכדי לאוקמי את הרוב של רוב ילדים דמם זהה לדם הוריהם ונאמר דיצא מכלל הרוב של רוב בעילות אחרי הבעל, ע"כ פסק של הבית דין. כתוצאה מהספק נוצר מצב של תיקו ועל כן פסק בית הדין שהגבר הנתבע פטור מלשלם מזונות עבור הילד, עכ"ל של הפרופ' פרימר.

כותב הרא"ש⁵: אלמא מאומד הדעת שזה שהיה בנו ולא רצה לעשות גנאי לאביו הוציא כל הממון מחזקת האחים ונתנו לו, וכן אבי החכמה נתן הילד החי לאותה שאמרה והמת אל חמיתוהו, מאומד הדעת דנכמרו רחמיה על בנה וכו'. וכן הוא כותב שם⁹: וכן בכמה מקומות הלכו חכמי הגמרא בטר אומדנא דמוכח וכו', עכ"ל. והתשובה¹⁰ מסביר את הגמ' בזה הלשון: הרי שרבי בנאה דרך אומדן דעתיה בירושה זו להפקיעה מאחרים וליתנה לזה או שהוא אומד דעתו שזה לא רצה לזלול בכבודו הוא בנו ודאי. והכי מוכח לישנא דגמ' דאמר ההוא דבריה לא זול, שרוב ממזרים יש להם עזות פנים, או שאפילו תאמר אין כאן הוכחה שהוא בנו אבל אמד דעתו של זה המת שכיון שהוא מסופק איהו מהן בנו ואי אפשר לעמוד על ספק זה לעולם ולא רצה ליתן נכסיו אלא לאחד מהם, בודאי אומדן דעתא הוא שלאותו שהוא חפץ ביקר ובכבודו נותן אפילו אינו בנו, לא במזלול בכבודו לעשות חבוט בקברו אפילו הוא בנו וכו', עכ"ל ע"ש.

וכתב לי הגר"א וולדינברג זצ"ל¹¹ ובדיקת סוג דם ותוצאותיה אינה תופסת מקום בדיני תורה כדי לקבוע ע"כ זהות אבהות. ונימוקו עמו, שלפי הגמ'¹²: ת"ר שלשה שותפין יש באדם וכו' אמו מזרעת אודם וכו', כותב הגאון זצ"ל דבאודם שהאשה מזרעת ברור שכלול בזה הדם וכן מובא בהדיא בהגהות הגר"א ובשאלות ותירוש שאלתא נו וכו'. ולגבי מה שהובא בספר חסידים כותב הגאון זצ"ל: אבל נראה דאין לקבוע מזה הלכה בהיות ולא מצינו בזה בש"ס וספרי הלכה, ועוד זאת דשם הא היתה הבדיקה בעצם, ועצמות הבן הא הוא מהאב כדאיתא בנדה שם, וגם אין אתו יודע עד מה לדעת מהות צורת הבדיקה והקביעה שעל פיה קבע רב סעדיה ועל מה הוטבעו אנדי-חכמתו בזה.

1. בדיקת תאום רקמות בזמן כתיבת מהדורא ראשונה של ספרי, היתה אפשרות לשלילת או לקביעת אבהות (ואמהות) על ידי בדיקת מערכת תאום הרקמות כולל כדוריות הדם הלבנות, מבוסס על העובדה החשובה שמערכת זו היא מערכת תורשתית, דהיינו שבחלקה מקורה באב ובחלקה השני מקורה באם. ועיין הסבר מפורט באסיא¹ ובתורה ומדע². אך אין הבדיקה יכולה להוכיח או לשלול אבהות בדרגת ודאות מוחלטת³.

ומה המקום של בדיקה מדעית בקביעת ההלכה. עיין בספר חסידים⁴ שכותב: כי הגנה מעשה ברב סעדיה בן יוסף החכם באחד שהלך עם עבדו והולך עמו ממון גדול ואשתו היתה מעוברת. לימים מת האדון והניח כל הממון, והלך העבד והחזיק בנכסיו ויאמר העבד אני בנו. וצוה רב סעדיה להקזיז דם זה בספל אחד ודם זה בספל אחד. ולקח עצם של אבי הבן והניח בספל העבד ולא נבלע הדם ולקח העצם ושם אותו בספל הבן ונבלע הדם בעצם כי הוא גוף אחד. ולקח רב סעדיה הממון ונתנו לבנו שבא וכו', עכ"ל. ושואל הא"ר⁵ על מה שמובא בגמ'⁶: ההוא גברא דשמעה לדביתהו דקא אמרה לברתה וכו' אמר להו זילו חבוטו קברא דאבוכון וכו', ההוא דבריה הוה לא זול. אמר להו כולוהו נכסי דהא, ע"כ. ושואל הא"ר⁷: צ"ע דאמר חבטו קבר דאבוכון ואינו אלא שודא דדייני כמש"כ רשב"א ולא עבד הך רב סעדיה, עכ"ל. וכותב הרש"ש⁸ על מה שכותב הרשב"ם ומסתברא דלזה אהב יותר וכו': ואולי דבא ליישב בזה קושיית הא"ר בסי' תקסח אות טו וכו'. ולפרשו א"ש דאכתי לא יודע בזה צניעותו אשר כוון האב גם לזאת, או משום דע"י נסיון דספר חסידים יתגלה שהן ממזרים ורבי בנאה לא רצה שיודע פסולם על ידו וכו', אבל נסיון שלו אינו רק הודעת צניעותו יותר משאר אחיו וזה יותר נכון בעיני, עכ"ל.

ציונים והערות

- (1) חוברת לר חשר תשמ"ג עמ' 6. (2) כרך י סימן חשר"מ עמ' 6. (3) שם ובאסיא חוברת לה שבט תשמ"א עמ' 60. (4) הוצאת מוסד הרב קוק סי' רלב. (5) ארי"ח סי' תקסח אות טו. (6) בי"ב נח ע"א. (7) על הגמ' שם. (8) שו"ת, כלל סח סי' ג. (9) שו"ת, כלל סח סי' כג. (10) שו"ת, ח"א סי' פ. (11) שו"ת צ"ח אליעזר ח"ג סי' קד. (12) נדה לא ע"א. (13) לב אברהם ח"ב עמ' יז. (14) אסיא חוברת לה שבט תשמ"ג הערה 61. (15) מובא באסיא שם עמ' 52. (16) אסיא חוברת לר חשר תשמ"ג עמ' 17. (17) אסיא חוברת עא שבט תשמ"ג עמ' 102 הערה 83. (18) המילים שצוטטו שם "אפילו לקביעת ממזרות" לא נאמרו ע"י הגרש"ז אויערבאך זצ"ל ואינן כחברות בנשמת אברהם. (19) השו"ת בין הרב זצ"ל ובני היתה בנשמת אברהם חוברת חידוש ממתי כפי שמובא בס"א א לעיל "ולקח רב סעדיה הממון ונתנו לבנו" וכן במספר בגמ' כ"כ (מובא שם) "כולוהו נכסי דהא"י ולא דן הגאון זצ"ל בכלל בנשמת אברהם של ממזרות. ואמנם הכותבת של ס"ק א היא "איהו ממזר" אבל זהו ציטוט מהש"ע (כמו בכל הספר) אך הדין הוא על זהות אבהות שבספק בדיני ממזרות ולא על ממזרות. קביעת ממזרות יכולה להיות רק ע"י האב - יכיר או במקרים מסוימים, ע"י שני עדים ולא ע"י שום בדיקה מדעית. (19) שו"ת ריב"ש סי' תמז דהיישיון למיעוטא. (20) שו"ת נ"ב מהר"ק אהע"ז סי' סט. תת"ס אהע"ז ח"א סי' ו-יג. פוטט כו ע"א במהר"ן חיות. שו"ת יביע אומר ח"ג אהע"ז סי' א אות יג, ח"ג אהע"ז סי' ו סוף אות ד, ח"ה אהע"ז סי' ד אות א, וסוסי' ה שם ו"ה בשבתי, בשם החזו"א. שו"ת אג"מ אהע"ז ח"ג סי' ט ד"ה ולכן. וכן פוסקים הנ"ל מאשש זצ"ל והגר"ע יוסף שליט"א פסקי דין - ירושלים דיני ממזרות ובכירי יודות ה פס"ד בעמ' קפו. וראה שם ו פס"ד בעמ' ריו. וראה שו"ת מהרש"ם ח"ג סי' קסא על מקרה כאלו ברור של ממזרות ובכל זאת התיר הגאון מהרש"ם זצ"ל בהסתמך על רוב בעילות הלך

נשמת אברהם

אומרים ביום חמה מהלכת למטה מהרקיע ובלילה למטה מהרקיע ואמר רבי ונראין דבריהם מדברינו³⁸ שביום מעינות צוננין ובלילה רותחין, עכ"ל הגמ', הלכה פסוקה³⁹ דאין לשין אלא במים שלנו, וכותב המ"ב⁴⁰: היינו לינה בכלי לאחר שאיבתן והטעם כתב רש"י בגמרא שהמעינות בימי ניסן הם חמין מפני שהחמה הולכת באותו זמן בשיפולי רקיע סמוך לארץ ומחממת המעינות ויש מפרשים מפני שבליילה החמה מהלכת למטה מהרקיע ומחממת המעינות ולפיכך אסרו חכמים להשתמש בהם לצורך לישנה תיכף משיצאין מן הארץ [דהיינו להו כעין מים חמים שאסור ללוש בהם וכדלקמן סעיף ג'] עד שיעמדו בכלים ויצטננו מחמימתן.

וראיתי בשו"ת דבר יהושע להגרי"מ אהרנברג ז"ל⁴¹ שנשאל אם אפשר לסמוך על בדיקת הדם כדי לקבוע אבהות של ילד כסימן מובהק והוא כותב: אומר אני ח"ו לא יעשה כן בישראל דלא זו היא דרך תורה הקדושה וכמ"ש בשו"ת הריב"ש סי' תמז: שאין לנו לדון בדיני תורתנו ובמצותיו על פי חכמי הטבע והרפואה שאם נאמין לדבריהם אין תורה מן השמים חלילה, כי כן הניחו הם במופתיהם הכוזבים, ואם תדון בדיני טריפה על פי חכמי הרפואה, שכו הרבה תטול מן הקצבים, כי באמת יהפכו רובם ממות לחיים ומחיים למות ויחליפו חי במת וכו', לא נאמין אל חכמי היונים וישמעאלים שלא דברו רק מסברתם ועפ"י איזה נסיון מבלי שישגיחו על כמה ספקות שנפלו בנסיון ההוא כמו שהיו עושין חז"ל כמוזכר בפי המפלת ל ע"א, אני מביא ראיה מן התורה ואתם מביאין ראיה מן השוטים וכו', עכ"ל (של הריב"ש). והאריך שם להביא כמה דברים אשר חכמי הטבע והרפואה קבעו כנגד חז"ל ובכמה ענינים בסוד היצירה חולקים על חז"ל, וא"כ אנו ניקו ונסמוך על דבריהם כדבר המוחלט וסימן מובהק מבלי שיהיה לנו ראיה מחז"ל לדבריהם וכו'. אלא אדרבא, נלענ"ד שלפי מה שאמרו חז"ל בנדה לא, אביו מזריע הלוהב וכו' ואמו מזרעת הדם וכו', אין דם האב מעיד על דם בנו מאחר שהדם הוא חלק האם ולא חלק האב וכו', עכ"ל של הדבר יהושע. ועיין שם גם שדן באריכות במעשה דרב סעדיה המובא לעיל.

שכן כתבו גם הרבנים בפסק הדין בחיפה³⁰: ברם אחרי ברור בזה, קובע בית הדין כי י"ל שאין סתירה מהא דמוכח במס' נדה דדם בא מן האם לקביעת המדע שאפשר לקבוע אבהות הילד על סמך בדיקות דמו של האב ושל הילד, כי הבדיקה מתיחסת לא רק לגוף הדם אלא לתאי ורקמות הדם וזה בא מכח האב גם כן, ולכן לענין אחים שמתו מחמת מילה היות זה קשור בגוף הדם לפי שיטה ראשונה שבשו"ע יו"ד הנז', תלוי זה רק באם, אבל בבדיקת הדם שאינה מגוף הדם אלא קובעים זה על סמך תאי ורקמות הדם שבגוף הדם, זה יכול להיות תלוי גם באב, עכ"ל³¹.

ועיין שם בחוברת אסיא³² שמובא בשם פוסקים שכן מוכנים לקבל את קביעת המדע שהדם בא גם מהאב. השו"ת יד אפרים³³ מביא מהמשנה³⁴ בשם ר' עקיבא, הוא היה אומר האב זוכה לכן בנוי ובכח וכו'. ומסביר היד אפרים דהכח ר"ל הדם כי עיקר הכח והנפש בדם, ראה שבת קט"ז ע"א וכו'. ומכיון שיש לנו מחלוקת במקורות חכמינו ז"ל מצד אחד ואילו מצד השני חכמי המדע חד משמעיים בעמדתם, נוטה היד אפרים לקבל קביעת המדע. וק"ל להבין דבריו, כי אפילו אם נקבל הסברתו של המשנה בעדויות, מאין לו שלמדע הכח להכריע במחלוקת תנאים ואדרבא המוציא מחברו עליו הראיה.

וכן ראיתי באסיא שם שבית הדין הרבני האזורי תל-אביב-יפו וכן הספר משמרת חיים סי' לו סוברים, לכאורה, כדעת הרמב"ם וסיעתו שניתן לקבוע הלכה מחודשת עפ"י המדע של כל דור, אפילו אם זה סותר קביעה מדעית של חז"ל. וכן מובא שם מכתב מהגרי"א הלוי הרצוג ז"ל ובין היתר הוא כותב: חבל שבעוד שהמדע הולך וכוכש עולמות ומגלה סודי סודות. אם כי הוא טרעה לפרקים, אנו בקשר לעניני מדע הנוגעים לתורה הקדושה משקעים ראשינו בחול כהעוף הידוע, ותו לא מדי, עכ"ל. וכן עיין בשו"ת ישכיל עבדי³⁵ ובפסק הדין של ביה"ד הרבני אשרד³⁶. ואמנם צ"ע בכל זה אך ברור לי שאין לקבוע שום הלכה אלא על פי חז"ל הקדושים. ראה בגמ' פסחים³⁷ דאע"פ שלדעתו של חכמי ישראל חמה מהלכת למטה מן הרקיע ובלילה למעלה מן הרקיע וחכמי אה"ע

קרה מקרה ששני תינוקות נחלפו בבית חולים ובבדיקת הוכיחו לא רק איזה תינוק מתאים לאחד הזוגות אך גם שלא יתכן שהוא שיין לזוג השני¹⁷. ואמרו לי הגרש"ז איערבאך וצ"ל והגר"י וולדינברג וצ"ל דאין לסמוך אך ורק על תוצאות הבדיקה הנ"ל אלא כסניף לדברים אחרים. מאוחר יותר כתב לי הגרש"ז איערבאך וצ"ל: אך אם הבדיקה הזאת מפורסם ומקובל בכל העולם ע"י הרבה נסיונות ברורים לדבר אמת וברור, מסתבר שגם מצד ההלכה אפשר לסמוך על זה, עכ"ל. וא"ל הגאון וצ"ל דה"ה לגבי קביעת אבהות, (דהיינו לחייב או לפטור אותו מחיוב חוננות - א. ס. א) ע"כ. ואין לטעות ולומר מזה שהגאון וצ"ל התכוון לומר שבדיקה זאת יכול להתקבל בהלכה לקבוע אותו כממזר¹⁸, כל שיש אפשרות רחוקה ביותר שהוא איננו ממזר¹⁹ כגון שהאם זינתה עם עכור²⁰.

2. בדיקת הדנ"א (DNA) בהלכה.

דעתו של הגר"ש אלישיב שליט"א. בשנת תשס"ה שאלתי את הגאון שליט"א מה דעתו על בדיקת ה-DNA האם הוא נחשב כסימן מובהק בנושא של עגונה. וענה לי: הלא מסתמכים על טביעת אצבעות וצילום שיניים! ואז שאלתי א"כ הבדיקה היא סימן מובהק, וענה לי: כן.

3. קביעת המדע. כותב הראש"ל הגר"צ עוזיאל ז"ל²⁶: כל מקום שאין שורת הדין מחייבת האב לזמנות ילד זנונים, אין סומכין על בדיקה מדעית של דם הילד בדמיונו לזה של האב, שכן קבלה מרז"ל שלשה שותפין באדם וכו'. וכל בדיקה מדעית מתבטלת נגד קבלתם הנאמנה של רז"ל שכל דבריהם נאמרו ברוח הקודש, ברוך שבחר בהם ובמשנתם, עכ"ל. וכ"כ גם הדבר יהושע²⁷, השו"ת משנה הלכות²⁸ והשו"ת דברי ישראל²⁹.

ולכאורה היה אפשר לחלק ולאמר שמה שקובעת הגמ' בנדה דהאדם שממנו בא הדם בא מהאם. מדובר שם דוקא על הכדוריות האדומות נושאות הפרודות ההמוגלובין האדומות, בו בזמן שכדוריות הלבנות שנושאות את מערכת תאום הרקמות על פני קרום, הן באות מהאב, וממילא אין כל סתירה בין מה שאמרו חז"ל בגמ' ובין המדע. ושמתתי שראיתי

צינונים והערות

- (26) שער עזיאל ח"כ שער מ"א סעי' יח. (27) ח"ג אהע"ז סי' ה ס"ק ב-ד. (28) ח"ד סי' קסד. (29) אהע"ז סי' ח, מובא באסיא שם הערה 50. (30) מובא באסיא שם עמ' 47. (31) ועיין שם בהערה *53. (32) עמ' 48. (33) סי' ז סוסע"ת. (34) עדויות פ"ב מ"ט. (35) ח"ב אהע"ז סי' יג. (36) הרב שלמה דייכובסקי שליט"א, אסיא חוברת לה תשמ"ג עמ' 16. (37) צד ע"ב. (38) ראה גליון הש"ס ובמאור ישראל שם. (39) אור"ח סי' תנה סעי' א. (40) ס"ק ב. (41) ח"ג אהע"ז סי' ה.

רשימת השיעורים - שנה ראשונה:

הדלקת נרות חנוכה	שמיטת כספים	א	קיום הבטחות
בשליחות	גורל הגר"א	ב	תמימות כספירת העומר
חיובי הנכדים בכבוד פניהם	הצלת נפש בנפש	ג	קמן שהגדיל
יששכר וזבולון	מעויות בתפילת ר"ה	ד	לא בשמים היא
קריאת שמות	בינונים תלויים ועומדים	ה	פדיון הבן בספיקות
השתנות הטבעים	קדושת שביעית בד' מינים	ו	זר בברכת כהנים
תפילין של ר"ת	הלכות מצויות בכבוד ס"ת	ז	רות המואביה ובדיני גרות
תורה עם דרך ארץ	דברים האמורים בשבת	ח	תקיעות בעת צרה
לא יסתור דברי אביו	משום השמעת קול	ט	ברכת שהחיינו בציצית
האזנת סתר	מעויות בתפילה ובבהמ"ז	י	שביתת הארץ
הכותל המערבי	סנדק בשני אחים	יא	כהנים בקברי צדיקים
לא ילבש	קיום המכמי בחירות	יב	התחלה בתפילה ובמצוות
חמא כדי שיזכה חברך	מצוה בו יותר מבשלוcho	יג	תפילת מוסף
ברכת החמה	או הידור מצוה	יד	נדרי צדקה במחשבה
יין שביעית לד' כוסות	ברוך שפטירני	טו	יציאה מארץ ישראל
תנאי בקיום מצוות	מקדש מעט	טז	קידוש ה'
רפואה ועישון ביו"ט	פונדקאות	יז	מעשה שבת
	פדיון שבויים	יח	מאכלים עם מיני דגן

רשימת השיעורים - שנה שניה:

אוהב ושונא	ברכת הגומל - לעוברי דרכים	נא	מדבר שקר תרחק
נר איש וביתו	לא תתגודדו	נב	וחי בהם, קביעת רגע המוות
חנה ושבעת בניה	בל תשחית	נג	חמר מדינה לקידוש והבדלה
עשרה בטבת	מצות מעקה		ההנהגה במחלוקת הלכה
קדיש	ברוב עם הדרת מלך	נד	וקבלה
רפואה סגולית בשבת	או זריון מקדימין למצוות	נה	חזקת כהונה
מזווה במקום שאין בו ד' אמות	י"ג מדות	נו	אנכי ה' אלוך
לחם משנה	הפסק בדיבור בתקיעות ועוד	נז	גוורים פסולים
חיבור והפרדת אותיות	עינוי ביו"כ, ומצות אכילה	נח	פנים חדשות
עבד אינשי דינא לנפשיה	בעיו"כ	נט	תכלת בציצית בזמן הזה
מכירת בתי כנסת	מצות חינוך	ס	תינוק שנשבה
נשים בפרשת זכור	הפטור מדבר ועושהו	סא	בגדרי כל תשקצו
על שם הפור	שיכור בהלכה	סב	צער בעלי חיים
צורות אדם ומשמשים במרום	מילה שלא בזמנה	סג	ירושה בשררה וברבנות
אתר אינטרנט הפתוח בשבת	כופין על מדת סדום		אילת - בירור גבול דרום
תאריכים ושמות לועזיים	קנין כסף - שטרות	סד	א"י
מסחר בחול המועד	סימנתא	סה	אשו משום חציו
קו התאריך	מעשר כספים	סו	לא תחמוד

רשימת השיעורים - שנה שלישית:

נחמו נחמו עמי	נפילת אפים	קא	גניבת דעת
עיקר ומפלג בברכות	כניסת כהן לבתי חולים	קב	ספיה לקמן
יחוד	היזק ראייה	קג	אונאת דברים
חלב נכרי - מצלמות וידאו בהלכה קו	סתם יינם	קד	קדושת הכהנים והלוויים
ד.ג.א. בהל' עגונות וממונות	טבילת כלים	קה	תורה שבעל פה
עני המהפך בחררה	פתיחת מסעדות ומכנסות	קו	נרות שבת
שלשה ספרים נפתחים	בתשעת הימים	קז	מנין עשרה לדברים שבקדושה

עו ל פו ת . לימוד בעיון

תכנית המיועדת למסירת שיעורים בקבוצות לימוד
מתוך דפי מקורות במגוון סוגיות הלכתיות ובירורי מנהגים
לסיוע בחקמת שיעורים חדשים ולקבלת דפי עזר להכנת השיעור
לתרומות ולהנצחות, ניתן לפנות: 050-410-2399, info@olamot.net
פרטים נוספים באתר: www.olamot.net

מקומות בהם מתקיימים שיעורים:

אלעד • אפרת • בני ברק • בית גמליאל • גבעת שמואל • גדרה • דימונה • חיפה • טלו סיטון • יבנה • ירושלים • ישובי שער הנגב • כפר סבא • מודיעין • מעלה אדומים
מעלות • נתניה • פתח תקוה • עפולה • צפת • קרני שומרון • רחובות • רמלה • רעננה • שעלבים • תל אביב • בסיס צה"ל • תעשיה אורית • אוניברסיטאות
בדפוס • בלשמיור • חונג קונג • ונצואלה • מורנו • לונדון • לוס אנג'לס • לייקווד • מונטריאל • מיאמי • מסיקו • ניו יורק • סאן פאולו • פריס • ציריך • שיקאגו